

Robert Jastrzębski

Sądownictwo konstytucyjne w państwie polskim w XX wieku

Constitutional judiciary in the Polish state in the 20th century

The article concerns the constitutional judiciary in the Polish state in relation to the formation of the rule of law in Europe. The author describes the history of systemic postulates regarding examining the compliance of laws with the constitution, shows the provisions of successive constitutions of the interwar period and after 1945, and indicates that the economic, social and political crisis in the late 1980s and early 90s forced changes in the system. The result was the amendment of the 1952 Constitution in 1982, the Constitutional Tribunal having been established as late as 1985. Nowadays the activities of the Constitutional Tribunal are regulated by the Constitution of 1997 and its rulings are final.

Keywords: constitutional judiciary, the Constitutional Tribunal, state ruled by law

Artykuł dotyczy sądownictwa konstytucyjnego w państwie polskim w powiązaniu z kształtowaniem się zasad państwa prawnego w Europie. Autor opisuje historię ustrojowych postulatów badania zgodności ustaw z konstytucją, omawia przepisy kolejnych konstytucji okresu międzywojennego oraz po 1945 r. Ponadto zwraca uwagę, że kryzys gospodarczo-społeczno-polityczny na przełomie lat 80. oraz 90. XX wieku wymusił zmiany ustrojowe. Wynikiem tego była nowelizacja Konstytucji z 1952 r., która miała miejsce w 1982 r., przy czym ustawa o Trybunale Konstytucyjnym została uchwalona dopiero w 1985 r. Współcześnie działalność Trybunału Konstytucyjnego normowana jest w Konstytucji z 1997 r., a jego orzeczenia mają charakter ostateczny.

Słowa kluczowe: sądownictwo konstytucyjne, Trybunał Konstytucyjny, państwo prawne

Doktor hab. nauk prawnych, profesor UW ■
Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji, Zakład Historii Administracji,
Pracownia Prawa Polskiego XX wieku, WARSZAWA, POLSKA ■
r.jastrzebski@wpia.uw.edu.pl ■ <https://orcid.org/0000-0002-7265-0614>

Zagadnienia wstępne

Początki sądownictwa konstytucyjnego sięgają przełomu XVIII i XIX wieku oraz dotyczą przede wszystkim praktyki ustrojowej Stanów Zjednoczonych Ameryki. W szczególności były związane z orzeczeniem Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych z 1803 r. w sprawie konstytucyjności ustaw – sprawa *Marbury contra Madison*¹. Wówczas kompetencje do badania zgodności ustaw federal-

¹ Szerzej zob. M. Starzewski, *Środki zabezpieczenia prawnego konstytucyjności ustaw*, Warszawa 2009 (reprint wydania z 1928 r.), s. 112 i n.; L. Garlicki, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki. Konstytucja – Polityka – Prawa Obywatelskie*, Wrocław–

nych z Konstytucją z 1787 r. przyznał Sądowi Najwyższemu sędzia John Marshall, mimo że amerykańska ustawa zasadnicza *explicite* nie wymieniała takiego uprawnienia². Było to związane z przyjętą w doktrynie koncepcją nadrzędności konstytucji nad innymi aktami prawnymi³, jak stwierdził bowiem J. Marshall: „Nie masz środka pomiędzy dwiema alternatywami: albo Konstytucja jest ustawą wyższą i suwerenną, i nie jest rzeczą możliwą zmienić ją za pomocą zwyczajnych sposobów, albo też Konstytucja jest postawiona na tym samym poziomie, co akty ustawodawcze we właściwym znaczeniu, i może być podobnie jak te akty zmieniana, gdy tak się spodoba legislatywie”, z czego wynika, że „[j]eżeli prawdziwa jest pierwsza alternatywa, wówczas akt ustawodawczy sprzeczny z Konstytucją nie jest ustawą; jeżeli przeciwnie prawdziwa jest druga, wówczas pisane Konstytucje są niedorzecznym usiłowaniem ze strony narodu ograniczenia władzy nieograniczonej z natury swojej samej”⁴. W związku z tym, jak uznał w 1969 r. Wacław Szyszkowski, „kontrola sądowa (*the judicial review*) oznacza w amerykańskim prawie konstytucyjnym uprawnienie sądu do orzekania w trybie spornego postępowania o niestosowaniu, z powodów naruszenia konstytucji, aktu władzy ustawodawczej, federalnej i stanowej lub wykonawczej”⁵.

Na kontynencie europejskim powołanie organów zajmujących się badaniem zgodności ustaw z konstytucją przypada na okres po zakończeniu pierwszej wojny światowej, powstanie zaś właściwych współcześnie trybunałów konstytucyjnych w wielu państwach nastąpiło po drugiej wojnie światowej. Warto jednak zaznaczyć, że koncepcja sądowej ochrony konstytucji pojawiła się we Francji już

Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 95 i n.; G. Górski, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych do 1930 roku*, Lublin 2006, s. 68 i n.; P. Mikuli, *Zdekoncentrowana sądowa kontrola konstytucyjności prawa. Stany Zjednoczone i państwa europejskie*, Kraków 2007, s. 19 i n.; P. Laidler, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki: od prawa do polityki*, Kraków 2011, s. 53 i n.; P. Tuleja, *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy)*, Kraków 2003, s. 18–28; Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym*, Warszawa 2003, s. 5 i n.; L. Bosek, M. Wild, *Kontrola konstytucyjności prawa. Zagadnienia ustrojowe, procesowe i materialnoprawne*, Warszawa 2011, s. 27 i n.; R. Rajczyk, *Sądownictwo konstytucyjne. Wprowadzenie do problematyki [w:] Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015; T. Ziński, *Domniemanie konstytucyjności ustaw w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 2016, s. 1 i n.

² Zob. R.M. Małajny, *Doktryna podziału władzy „Ojców Konstytucji” USA*, Katowice 1985, s. 245 i n.; *idem*, *Trzy teorie podzielonej władzy*, Warszawa 2001, s. 332–333.

³ Zob. E. Zwierzchowski, *Sądownictwo konstytucyjne*, Białystok 1994, s. 9 i n.; B. Szmulik, *Sądownictwo konstytucyjne. Ochrona konstytucyjności prawa w Polsce*, Lublin 2001, s. 14 i n.

⁴ Cytat znajduje się w: M. Starzewski, *Środki zabezpieczenia prawnego*, *op. cit.*, s. 129.

⁵ W. Szyszkowski, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych (Studium prawa konstytucyjnego)*, Warszawa 1969, s. 112–113.

pod koniec XVIII wieku i była związana z wielką rewolucją francuską (1789 r.). W szczególności chodzi o koncepcję Emanuela Józefa Sieyès, który proponował wprowadzenie tzw. ławy konstytucyjnej⁶. Dlatego, zdaniem Jarosława Szymanka, „również pomysł na sądownictwo konstytucyjne ma swój rodowód francuski”, przy czym Francja uważana jest powszechnie za „wręcz modelową opozycję przeciwko jakimkolwiek pozaparlamentarnym formom kontroli konstytucyjności prawa”⁷. Kontrola taka bowiem została wprowadzona dopiero w 1958 r., czyli w okresie V Republiki, w postaci Rady Konstytucyjnej⁸.

Powstanie sądownictwa konstytucyjnego w Europie jest związane z koncepcją państwa prawnego (tzw. *Rechtsstaat*), która pojawiła się w państwach niemieckich w XIX wieku. Państwo takie miało stanowić organizm rządzony przez prawo i, co za tym idzie, posiadać instytucje stojące na straży zgodności działań organów państwowych z obowiązującym porządkiem prawnym⁹. Następnie wpływ na powołanie koncepcji sądownictwa konstytucyjnego na kontynencie europejskim miał rozwój pozytywizmu prawniczego, z którym wiązały się poglądy Rudolfa von Iheringa oraz Georga Jellinka. W szczególności poglądy ostatniego z nich odegrały kluczową rolę, istotne bowiem znaczenie miały zmiany polityczno-ustrojowe, zachodzące w ówczesnej monarchii habsburskiej (Austro-Węgry), zwłaszcza związane z powołaniem Trybunału Państwa oraz Trybunału Administracyjnego¹⁰. Mianowicie G. Jellinek uznał, że „strażnikiem konstytucji” powinien być Trybunał Państwa, jako instytucja niezależna i niezawisła, gdyż

⁶ Szerzej zob. L. Garlicki, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1987, s. 31–32; R. Puchta, *Kwestia kontroli konstytucyjności ustaw w praktyce ustrojowej oraz myśli prawniczej we Francji ostatniej dekady XVIII w.* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, Warszawa 2018.

⁷ J. Szymanek, *Emmanuel-Joseph Sieyès, O sędzie konstytucyjnym: tezy projektu ustawy przedstawionego przez Emmanuela-Josepha Sieyès pod czas obrad Konwencji w dniu 18 Thermidora roku III (wstęp i tłumaczenie)*, „Studia Prawnicze Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2016, nr 2, s. 194.

⁸ Zob. A. Kubiak, *Francuska koncepcja kontroli konstytucyjności ustaw*, Gdańsk 1993; K.M. Ujazdowski, *Kontrola konstytucyjności ustaw we Francji – aspekty doktrynalne* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, Warszawa 2018.

⁹ Zob. R. von Mohl, *Encyklopedia umiejętności politycznych*, Warszawa 2003; K. Jonca, *Ewolucja pojęcia „państwa prawnego” w niemieckiej doktrynie prawnej*, „Acta Universitatis Vratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 1976, t. VII; M. Sobolewski, *Koncepcja państwa prawnego (Rechtsstaat) w doktrynie niemieckiego liberalizmu epoki klasycznej (do 1866 r.)*, „Państwo i Prawo” 1980, z. 2.

¹⁰ Szerzej zob. A. Dziadzio, *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza – Obywatel – Prawo*, Kraków 2001; *idem*, *Orzecznictwo austriackiego Trybunału Państwa w ocenie polskiej nauki prawa (XIX/XX w.)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2007, t. X; *idem*, *Między ideą a praktyką ustrojową: o drodze Austrii do sądu konstytucyjnego* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, t. II, Warszawa 2019.

sędziów powoływał cesarz dożywotnio, spośród kandydatów przedstawionych przez izby parlamentu¹¹.

Osobne trybunały konstytucyjne powstały jednak dopiero po zakończeniu pierwszej wojny światowej, co było związane z poglądami Hansa Kelsena, który był twórcą kierunku w nauce określanego jako tzw. czysta nauka prawa (normatywizm)¹². Zgodnie z jego przekonaniem prawo stanowiło hierarchicznie zbudowany system norm i, co za tym idzie, normy niższego rzędu powinny być zgodne z normami wyższego rzędu. Tak hierarchicznie skonstruowany system powodował, że tzw. norma podstawowa stanowiła upoważnienie do tworzenia innych norm. Wynikała z tego konieczność kontroli, dotycząca zgodności ustaw z konstytucją, co wiązało się z kolei z powołaniem odrębnego sądownictwa konstytucyjnego¹³.

Jak już wspomniano, pierwsze sądy konstytucyjne pojawiły się po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Wówczas powstały sądy (trybunały) konstytucyjne w Czechosłowacji¹⁴, Austrii w 1920 r., a następne były przewidziane w ustawodawstwie Hiszpanii w 1933 r. czy Rumunii w 1938 r.¹⁵. Należy podkreślić, że wpływ na dalsze losy sądownictwa konstytucyjnego miał model austriacki, który charakteryzował się między innymi wyodrębnieniem organizacyjnym z systemu sądowego trybunału, jako szczególnego organu państwowego; zakresem działania trybunału, który nie ograniczał się tylko do kontroli konstytucyjności ustaw

¹¹ Zob. A. Dziadzio, *Quis custodiet custodes ipsos? Trybunał Konstytucyjny jako (nie) obiektywny strażnik konstytucji. Uwagi na kanwie orzeczenia K 34/15 Trybunału Konstytucyjnego z 3 grudnia 2015 roku*, „Forum Prawnicze” 2015, nr 5, s. 15–17.

¹² Zob. H. Kelsen, *Czysta teoria prawa (Metoda i pojęcia zasadnicze)*, Warszawa 1934; *idem*, *Czysta teoria prawa*, Warszawa 2014; A. Peretiatkowicz, *Teoria prawa i państwa H. Kelsena*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1937; J. Wróblewski, *Krytyka normatywistycznej teorii prawa i państwa Hansa Kelsena*, Warszawa 1955; J. Lande, *Norma a zjawisko prawne. Rozważania nad podstawami teorii prawa na tle krytyki systemu Kelsena* [w:] *Studia z filozofii prawa*, Warszawa 1959; A. Sulikowski, *Współczesny paradygmat sądownictwa konstytucyjnego wobec kryzysu nowoczesności*, Wrocław 2008, s. 40 i n.; A. Kustra-Rogatka, *Kelsenowskie podstawy sądownictwa konstytucyjnego* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, Warszawa 2018.

¹³ Szerzej zob. P. Tuleja, *Stosowanie Konstytucji RP*, *op. cit.*, s. 39–53.

¹⁴ Zob. B. Lewandowski, *Recepcja czy oryginał? Początki sądowej kontroli konstytucyjności prawa w Czechosłowacji* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, t. II, Warszawa 2019.

¹⁵ Zob. M. Starzewski, *Konstytucja Republiki Czechosłowackiej*, Kraków 1926; *idem*, *Środki zabezpieczenia prawnego*, *op. cit.*, s. 249–260; E. Muszalski, *Ostatnia Konstytucja Austrii*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1935; *Konstytucja Królestwa Rumunii z dnia 27 lutego 1938 r. oraz Dekret królewski o mniejszościach z dnia 3 sierpnia 1938 r.*, Warszawa 1938; L. Garlicki, *Kontrola konstytucyjności ustaw w Austrii*, „Studia Iuridica” 1987, t. 15; Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo konstytucyjne*, *op. cit.*, s. 17 i n.

i innych norm prawnych, ale obejmował również spory związane ze stosowaniem konstytucji; kontrolą konstytucyjności ustaw, która miała charakter abstrakcyjny; skutkami orzeczenia trybunału, które miały charakter bezwzględny, tzn. orzeczenie o sprzeczności ustawy z konstytucją powodowało jej uchylenie¹⁶.

W praktyce jednak rozwój sądownictwa konstytucyjnego przypada na okres po zakończeniu drugiej wojny światowej. Mianowicie po 1945 r. działalność wznowił trybunał konstytucyjny w Republice Austriackiej w 1946 r. oraz powstały trybunały (sądy konstytucyjne) we Włoszech, w Republice Federalnej Niemiec, Jugosławii, Grecji, Portugalii, Hiszpanii i w Republice Francuskiej w postaci wymienionej wyżej Rady Konstytucyjnej¹⁷. Ponadto w niektórych państwach europejskich, przede wszystkim krajach skandynawskich, był i jest stosowany tzw. rozproszony model kontroli konstytucyjności prawa. W szczególności w systemie ustrojowym Norwegii można znaleźć wiele podobieństw do rozwiązań amerykańskich¹⁸. W ten sposób współcześnie wyróżnia się dwa rodzaje sądownictwa konstytucyjnego, tj. model amerykański oraz europejski. Ten ostatni polega na scentralizowanej kontroli, którą sprawuje jeden określony organ o uprawnieniach sądowych¹⁹.

¹⁶ Szerzej zob. L. Garlicki, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej*, op. cit., s. 40–41; D. Rousseau, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie*, Warszawa 1999, s. 20–22; A.M. Ludwikowska, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Toruń 2002, s. 17 i n.

¹⁷ Zob. J. Zakrzewska, *Kontrola konstytucyjności ustaw (we współczesnym państwie burżuazyjnym)*, Warszawa 1964; L. Garlicki, *Trybunały konstytucyjne w Hiszpanii i Portugalii*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Prawo XXIV. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1985, z. 156, (Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. Wacława Szysz-kowskiego); E. Zwierzchowski, *Europejskie trybunały konstytucyjne. Zarys rozwiązań konstytucyjnych*, Katowice 1989, s. 26 i n.; L. Garlicki, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej*, op. cit., s. 39 i n.; B. Banaszak, *Sądownictwo konstytucyjne a ochrona podstawowych praw obywatelskich. RFN, Austria, Szwajcaria*, Wrocław 1990, s. 31 i n.; J. Stembrowicz, *Rada konstytucyjna a parlament w V Republice*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1962, nr 1; L. Garlicki, *Rada Konstytucyjna a ochrona praw jednostki we Francji*, Warszawa 1993, s. 50–69; D. Rousseau, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie*, op. cit., s. 22–28; A. Kubiak, *Francuska koncepcja kontroli konstytucyjności ustaw*, op. cit.; E. Zwierzchowski, *Sądownictwo konstytucyjne*, op. cit., s. 52 i n.; B. Szmulik, *Sądownictwo konstytucyjne*, op. cit., s. 19 i n.; P. Tuleja, *Stosowanie Konstytucji RP*, op. cit., s. 29–39; Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo konstytucyjne*, op. cit., s. 33 i n.

¹⁸ Zob. K. Wojtyczek, *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2013, s. 28–29; P. Mikuli, *Rozwój rozproszonego modelu kontroli konstytucyjności prawa w Europie* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, t. II, Warszawa 2019.

¹⁹ Zob. D. Rousseau, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie*, op. cit., s. 15.

Druga Rzeczpospolita

Projekty regulacji prawnych, które dotyczyły powołania sądownictwa konstytucyjnego w państwie polskim, po raz pierwszy pojawiły się w II Rzeczypospolitej, w szczególności gdy obowiązywała ustawa z 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. nr 44, poz. 267)²⁰. W tym okresie można wyróżnić trzy systemy, dotyczące badania zgodności ustaw z konstytucją. Był to system:

- amerykański (anglosaski),
- kontynentalny, związany z powołaniem specjalnego organu w postaci trybunału, sądu (konstytucyjnego), który występował między innymi w Czechosłowacji i Austrii,
- francuski, dominujący na kontynencie europejskim przed drugą wojną światową²¹.

Ostatni ze wspomnianych systemów był oparty na koncepcjach prawnoustrojowych stosowanych we Francji, zgodnie z którymi w ustroju państwowym miała miejsce dominacja parlamentu (legislatywy) wobec innych władz, czego konsekwencją był brak kontroli aktów ustawodawczych przez władzę sądowniczą. Ówczesną sytuację ustrojową scharakteryzował Michał Pietrzak, który w odniesieniu do Konstytucji z 1921 r. trafnie stwierdził, że wynikała ona „z naśladowania wzorów ustrojowych III Republiki Francuskiej, z dominujących wówczas w teorii prawa konstytucyjnego poglądów i z przekonań panujących wśród stronnictw sejmowych”, a ponadto, że „w europejskiej nauce prawa konstytucyjnego przeważał dogmat nienaruszalności ustawy”²². W związku z tym, jak wyjaśnił Piotr Tuleja, „rozwiązania polskie w okresie międzywojennym kształtowały się przede wszystkim pod wpływem francuskiego konstytucjonalizmu”²³.

W ten sposób system francuski został zaadaptowany w polskich ustawach zasadniczych okresu międzywojennego, tj. zarówno w Konstytucji z 1921 r. (da-

²⁰ H. Zahorski, *Zasada badania konstytucyjności ustaw przez sądownictwo a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1931.

²¹ Szerzej zob. L. Garlicki, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej*, *op. cit.*, s. 21 i n.; E. Zwierzchowski, *Sądownictwo konstytucyjne*, *op. cit.*, s. 41 i n.; B. Szmulik, *Sądownictwo konstytucyjne*, *op. cit.*, s. 14; S. Kubas, *Judicial review – geneza i rozwój* [w:] *Konstytucja i sądowe gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, Kraków 2004; P. Mikuli, *Sądowa kontrola konstytucyjności prawa w Kanadzie* [w:] *Ustroje, doktryny, instytucje polityczne. Księga jubileuszowa Profesora zw. dra hab. Mariana Grzybowskiego*, Kraków 2007.

²² M. Pietrzak, *Państwo prawne w Konstytucji z 17 marca 1921 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1987, t. XXXIX, z. 2, s. 113. Zob. A. Esmein, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1921, s. 390–422; M. Starzewski, *Środki zabezpieczenia prawnego konstytucyjności*, *op. cit.*, s. 199–248.

²³ P. Tuleja, *Stosowanie Konstytucji RP*, *op. cit.*, s. 59.

lej też Konstytucja marcowa), jak i 1935 r. (dalej też Konstytucja kwietniowa). W okresie prac konstytucyjnych dotyczących pierwszej z nich został zgłoszony projekt Józefa Buzka, zakładający federacyjny model państwa polskiego, w którym o zgodności z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej i ustaw ziemskich miał orzekać Najwyższy Sąd Narodowy²⁴. Natomiast propozycja badania zgodności ustaw z konstytucją została zgłoszona przez posła Związku Sejmowego Ludowo-Narodowego ks. Kazimierza Lutosławskiego. Uznał on, iż projekt konstytucji zawiera lukę w art. 38 i 83, nie normuje bowiem sytuacji, gdy będzie miała miejsce ewentualna sprzeczność między ustawą a konstytucją. Dlatego zaproponował, aby każdy sąd w drugiej instancji, na żądanie stron zainteresowanych albo prokuratora, w tym także rząd Rzeczypospolitej, mógł złożyć w Sądzie Najwyższym wniosek o uznanie ustawy za niezgodną z konstytucją, przy czym „o istniejących sprzecznościach będzie decydować Sąd Najwyższy w ogólnym zgromadzeniu większością $\frac{2}{3}$ głosów”. Projektodawca dodał: „wydaje mi się, że to jest konieczne dla zabezpieczenia istotnej wartości konstytucji, jako zabezpieczenia prawa obywateli”²⁵. Jednak propozycja została cofnięta przez posła ks. K. Lutosławskiego ze względu – jak się przypuszcza – na niewielkie szanse jej wprowadzenia do tekstu ustawy zasadniczej²⁶.

W dalszych pracach Sejmu Ustawodawczego, dotyczących przyszłej konstytucji, zasada zakazu badania zgodności ustaw z ustawą zasadniczą została utrzymana²⁷. Natomiast ostatecznie art. 81 Konstytucji marcowej otrzymał brzmienie: „Sądy nie mają prawa badania ważności ustaw, należycie ogłoszonych”²⁸. Istotne

²⁴ Zob. J. Buzek, *Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz uzasadnienie i porównanie tegoż projektu z konstytucjami szwajcarską, amerykańską i francuską*, Warszawa 1919, s. 138–139, 147–148, 172–173.

²⁵ Sprawozdanie stenograficzne ze 179 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 28 października 1920 r., łam 44.

²⁶ Szerzej zob. S. Krukowski, *Geneza konstytucji z 17 marca 1921 r.*, Warszawa 1977, s. 274.

²⁷ Zob. *Sprawozdanie Komisji Konstytucyjnej o Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* (druk sejmowy nr 1883), Warszawa 1920, s. 34, art. 83; *Projekt Ustawy Konstytucyjnej w redakcji, przyjętej przez Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej w drugim czytaniu* (druk sejmowy nr 2442), Warszawa 1921, art. 83; *Projekt Ustawy Konstytucyjnej w redakcji, przyjętej przez Komisję Konstytucyjną i przedłożonej Sejmowi Ustawodawczemu Rzeczypospolitej Polskiej do uchwalenia w trzecim czytaniu, według uchwał Komisji z dnia 25 lutego, 1, 2, 4 i 5 marca 1921 roku*, Warszawa 1921, s. 33, art. 81.

²⁸ Zob. W.L. Jaworski, *Konstytucja z dnia 17 marca 1921. Prawo polityczne od 2 października 1919 do 4 lipca 1921*, Kraków 1921, s. 619–621; W. Komarnicki, *Zarys ustroju państwowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1923, s. 80; J. Makowski, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1924, s. 91–92, 133–134; A. Paszkudzik, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921. Tekst. Komentarz*, Lwów–Warszawa 1926, s. 91–92; W. Komarnicki, *Ustrój państwowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1934, s. 155–156.

znaczenie, z punktu widzenia ustrojowego, miały także inne unormowania zawarte w Konstytucji. Mianowicie chodzi o art. 38 oraz art. 126 ust. 2. Zgodnie z pierwszym z przepisów żadna ustawa nie może stać w sprzeczności z niniejszą Konstytucją, ani naruszać jej postanowień. W związku z tym, według Wacława Komarnickiego, przepis miał charakter *lex imperfecta*, gdyż był pozbawiony „wszelkiej gwarancji prawnej”, a tym samym naruszenie go nie powodowało zagrożenia jakąkolwiek sankcją prawną, bowiem brak było jej w Konstytucji²⁹. Natomiast art. 126 ust. 2 zawarty w postanowieniach przejściowych, stanowił, że wszelkie obowiązujące w chwili wejścia w życie Konstytucji regulacje prawne, przede wszystkim ustawy, niezgodne z jej postanowieniami miały być najpóźniej do roku od uchwalenia ustawy zasadniczej przedstawione ciału ustawodawczemu w celu uzgodnienia z Konstytucją. Obowiązek przedstawienia tych regulacji Sejmowi nałożony został na rząd, przy czym nie określono czasu, w jakim Sejm dokona uzgodnienia ich z Konstytucją, w postaci odpowiednich uchwał. Podobnie, tak jak w przypadku art. 38 Konstytucji, nie została przewidziana żadna sankcja prawna w sytuacji niezgodnienia niekonstytucyjnych regulacji prawnych, zaś termin roczny w późniejszej praktyce został uznany za instrukcyjny³⁰.

Wejście w życie Konstytucji z 1921 r. nie spowodowało, że zagadnienie konstytucyjności ustaw, a tym samym powołania odrębnego sądownictwa konstytucyjnego, zniknęło z pola widzenia ówczesnej nauki prawa państwowego oraz stronictw politycznych. Odnosił się do tego zagadnienia w maju 1921 r. Stanisław Wróblewski, który uznał, że: „Polska przyłączyła się do grupy drugiej, do której należy większość państw kontynentalnych, a w której wykluczona jest kontrola sądownictwa nad zgodnością ustaw z konstytucją”, zaznaczając, iż „system, przyjęty przez Polskę, osłabia ogromnie gwarancje konstytucyjne, bo działalność ustawodawczą wyzwała z pod rządu ustaw w ogóle, konstytucji w szczególności”³¹. W związku z tym powstało wiele projektów, petycji, propozycji, które dotyczyły utworzenia odrębnego trybunału, sądu itp. do badania zgod-

²⁹ W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne (Geneza i system)*, Warszawa 2008 (reprint wydania z 1922 r.), s. 471–472.

³⁰ Szerzej zob. W.L. Jaworski, *Ankieta o Konstytucji z 17 marca 1921*, Kraków 1924, s. 420–423; S. Starzyński, *Ustawy, które nie obowiązują*, „Gazeta Warszawska” z 22 stycznia 1922 r., nr 22, z 23 stycznia 1922 r., nr 23; M. Król, *Zmiany i przekształcenia zwyczajowe konstytucyj*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1931; W. Trąpczyński, *Stosunek sądów do ustaw sprzecznych z Konstytucją*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925; Z. Cybichowski, *Konstytucja* [w:] *Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, t. I, red. Z. Cybichowski, Warszawa 1930, s. 326–327; R. Jastrzębski, *Konstytucyjność aktów ustawodawczych w judykaturze II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Sejmowy” 2010, nr 2.

³¹ S. Wróblewski, *Sądownictwo* [w:] *Nasza Konstytucja. Cykl odczytów urządzonych staniem Dyrekcji Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie od 12–25 maja 1921 r.*, Kraków 1922, s. 86–87.

ności ustaw z konstytucją³². Wśród nich należy wyróżnić trzy podstawowe nurty. Pierwszy był reprezentowany przez Władysława Leopolda Jaworskiego, następny przez stronnictwa narodowo-chrześcijańskie, a ostatni – z lat 30. – miał charakter konserwatywny³³.

W praktyce jednak dopiero po zamachu majowym z 1926 r. projekty zmian konstytucji, idące w kierunku powołania sądownictwa konstytucyjnego, stały się przedmiotem szerszych dyskusji naukowych. Zwolennikami powstania trybunału konstytucyjnego było wielu ówczesnych znawców prawa państwowego, którzy widzieli w takim organie przede wszystkim gwarancję realizacji postanowień Konstytucji z 1921 r.³⁴, zwłaszcza w związku z ówczesną sytuacją polityczną, jaka wytworzyła się w wyniku przejścia władzy przez tzw. obóz sanacji. Koncepcje utworzenia sądownictwa konstytucyjnego dotyczyły między innymi powołania Trybunału Konstytucyjnego, Trybunału Straży Praw, Rady Stanu, tymczasowego sprawowania funkcji trybunału konstytucyjnego przez Trybunał Kompetencyjny czy pełnienia funkcji trybunału konstytucyjnego przez Sąd Najwyższy³⁵.

³² Szerzej zob. *O praworządność i zdrowy ustrój państwowy. Zagadnienia zabezpieczenia konstytucyjności ustaw w polskiej myśli politycznej i prawniczej okresu międzywojennego*, Kraków 2006.

³³ Zob. *Kontrola konstytucyjności prawa*, Lublin 1987, s. 133 i n. (dyskusja A. Gwiżdż); A. Gwiżdż, *O Trybunale Konstytucyjnym w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, Warszawa 1996; A. Jankiewicz, *Trybunał Konstytucyjny w konserwatywnym projekcie konstytucji z 1932 roku* [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, Warszawa 1996.

³⁴ Zaliczyć do nich należało m.in. Zygmunta Cybichowskiego, Antoniego Peretiatkowicza, Aleksandra Mogilnickiego, Stanisława Estreichera, Ludwika Kulczyckiego, Macieja Starzewskiego, Henryka Konica, Michała Rostworowskiego, Stanisława Ehrlicha, Stanisława Głębińskiego, Wacława Komarnickiego, Juliana Makowskiego, Stanisława Starzyńskiego, Edwarda Dubanowicza. Zob. M. Starzewski, *Środki zabezpieczenia prawnego*, *op. cit.*, s. 235 i n.; S. Starzyński, *Rozważania konstytucyjne*, „Głos Prawa” 1934, nr 4–5; *idem*, *Rozważania konstytucyjne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1931, z. 3; E. Dubanowicz, *Rewizja Konstytucji*, Poznań 1926, s. 23–24; A. Peretiatkowicz, *Reforma Konstytucji Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1928; Z. Cybichowski, *Polskie prawo państwowe na tle uwag z dziedziny nauki o państwie i porównawczego prawa państwowego*, t. II, Warszawa 1933, s. 44–63, 171–174; S. Rozmaryn, *Kontrola konstytucyjności ustaw*, „Państwo i Prawo” 1948, z. 12, s. 10–12; B. Szmulik, *Sądownictwo konstytucyjne*, *op. cit.*, s. 30 i n.; D. Malec, *Elementy zasady państwa prawa w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, red. P. Sarnecki, Kraków 2006, s. 93–94.

³⁵ Zob. *Ankieta w sprawie rewizji konstytucji polskiej i ordynacji wyborczej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, s. 423–426, 431, 434, 438 (wypowiedzi: S. Głębińskiego, W. Komarnickiego, L. Kulczyckiego, J. Makowskiego, A. Peretiat-

Jeśli chodzi o ostatnie z wymienionych rozwiązań, to, jak stwierdził Aleksander Mogilnicki, „trudno uznać za normalny obecny stan rzeczy, w którym przepis, że każda ustawa musi być zgodna z Konstytucją, jest martwą literą, gdyż o zgodności ustawy z Konstytucją orzeka ta sama władza, która ustawę uchwała, a więc w kwestji, czy ustawa jest zgodna z Konstytucją, ta sama władza – parlament – jest jednocześnie stroną i sędzią”, dodając, że „Trybunał ten, w myśl wyżej przytoczonej zasady powinien być utworzony w łonie Sądu Najwyższego”³⁶. Powstanie sądownictwa konstytucyjnego w postaci osobnego Trybunału było przedmiotem postulatów Stronnictwa Narodowego, które przedstawiło swoje stanowisko w projekcie rewizji Konstytucji marcowej w 1929 r. Zgodnie z nim „skuteczne i pełne zabezpieczenie praworządności przez zapewnienie całkowitej niezawisłości sądownictwa, utworzenie sądów administracyjnych niższych instancji, a przede wszystkim powołanie do życia Trybunału Konstytucyjnego, jako stróża Konstytucji, rozstrzygającego wszelkie wątpliwości i spory konstytucyjne na podstawie prawa – jest niezbędne dla normalnego rozwoju państwa”, gdyż „lekceważenie i pogarda dla prawa dezorganizują władze państwowe, oraz deprawują ludność”³⁷.

Jednak powołanie sądownictwa konstytucyjnego w okresie prac nad nową konstytucją natrafiało na trudności. Zwrócił na to uwagę W.L. Jaworski, który zaznaczył, iż stworzenie Trybunału Konstytucyjnego „natrafia na opozycję tych, którzy stoją na stanowisku, że parlament powołany jest do kontrolowania, ale sam nie może być kontrolowanym”, dodając przy tym, że „instytucja Trybunału Konstytucyjnego bowiem będzie tylko wówczas zdrową, jeżeli będzie naprawdę tylko kontrolą, a nie stanie się wyższą instancją ponad Sejmem i ponad Prez. Rzp.”³⁸. Również w obozie sanacji powołanie sądownictwa konstytucyjnego nie było popularne, gdyż obawiano się osłabienia wpływów na ówczesną legislację.

---

kowicza); *Zbiór materiałów dotyczących zmian i uzupełnień Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1929, nr 2, 3; *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. II*, Warszawa 1931–1932, s. 112 (L. Kulczycki); *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. III*, Warszawa 1931–1932, s. 10 (S. Kutrzeba); *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. IV. Odpowiedź, opracowana przez specjalną Komisję Konstytucyjną Towarzystwa Prawniczego w Warszawie*, Warszawa 1931–1932, s. 31, 34; I. Gumiński, *Wyniki ankiety konstytucyjnej*, „Głos Sądownictwa” 1933, nr 11; S. Starzyński, *Projekt reformy Konstytucji Polskiej*, prawdopodobnie Lwów 1928, s. 3, 20; R. Jastrzębski, *Trybunał Kompetencyjny. Kolegium Kompetencyjne. Geneza. Działalność, Współczesność*, Warszawa 2014, s. 60.

³⁶ A. Mogilnicki, *Przepisy o sądownictwie w Konstytucji*, „Palestra” 1931, nr 6–7, s. 290.

³⁷ W. Komarnicki, *O Konstytucję Narodową. Stanowisko Stronnictwa Narodowego w sprawie rewizji konstytucji oraz tekst projektu rewizji złożonego przez Klub Narodowy w Komisji Konstytucyjnej Sejmu*, Warszawa 1930, s. 13.

³⁸ W.L. Jaworski, *Projekt konstytucji*, Kraków 1928, s. 179. Zob. J. Dziewanowski, „Projekt Konstytucji” prof. Wł. L. Jaworskiego, „Prawo” 1930, nr 1.

Kluczową bowiem rolę odgrywał skład osobowy Trybunału Konstytucyjnego, który mógł mieć charakter polityczny. Zwrócił na to uwagę Kazimierz Świtalski, który, wygłaszając przemówienie w dniu 26 stycznia 1930 r. w Krakowie, stwierdził: „może się przecież zdarzyć, że Trybunał Konstytucyjny albo wskutek swego politycznego składu, albo przez przesadny purytanizm prawniczy może gilotynować jeden dekret za drugim”, podkreślił jednocześnie, że „jakiż Prezydent będzie miał wtedy ochotę wydawać dekrety w ogóle, gdy mu je nie tylko ciało ustawodawcze zwykłą uchwałą, ale przedtem jeszcze 9 panów unicestwić może”³⁹.

Ostatecznie prace dotyczące nowej konstytucji zostały oparte na projekcie rządowym. Projekt ten, podobnie jak obowiązująca Konstytucja z 1921 r., nie zawierał postanowień dotyczących sądownictwa konstytucyjnego⁴⁰. Natomiast art. 64 ust. 5 ustawy konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. nr 30, poz. 227) otrzymał brzmienie: „Sądy nie mają prawa badać ważności aktów ustawodawczych, należycie ogłoszonych”. Z przepisem tym koresponduje art. 49 Konstytucji z 1935 r. odpowiadający art. 38 ustawy zasadniczej z 1921 r. Warto dodać, że w art. 64 ust. 5 znalazło się nowe pojęcie: „akty ustawodawcze”, które objęło, zgodnie z art. 49 ust. 1, ustawy oraz dekrety Prezydenta Rzeczypospolitej, a według dyspozycji ust. 2 tego artykułu: „żaden akt ustawodawczy nie może stać w sprzeczności z Konstytucją”⁴¹. W konsekwencji, jak wyjaśnił Marian Zimmermann, Konstytucja z 1935 r. wprowadziła badanie zgodności ustaw z konstytucją przez Prezydenta Rzeczypospolitej, i to zarówno pod względem formalnym, jak i materialnym, bowiem Prezydent swoim podpisem stwierdzał moc ustawy konstytucyjnie uchwalonej oraz zarządzał jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw⁴². Warto jednak zaznaczyć, na co zwrócił uwagę J. Szymanek, że w ówczesnej teorii pra-

³⁹ K. Świtalski, *Ich rewizja Konstytucji. Odczyt wygłoszony w Krakowie w dniu 26-go stycznia 1930 roku*, Warszawa 1930, s. 24.

⁴⁰ Szerzej zob. wniosek posłów z Klubu Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem w sprawie zmiany Konstytucji, druk nr 111, Sejm II RP, III kadencja (1930–1935), s. 10; Sprawozdanie Komisji Konstytucyjnej z toku prac nad wnioskiem Klubu Parlamentarnego B.B.W.R. w sprawie zmiany Konstytucji (druk nr 111), druk nr 820, Sejm II RP, III kadencja (1930–1935), s. 6; M. Starzewski, *Uwagi prawnopolityczne nad projektem Konstytucji wicemarszałka Cara*, Kraków 1934, s. 33–34.

⁴¹ Zob. A. Paszkudzki, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 roku. Tekst. Komentarz*, Lwów–Warszawa 1935, s. 49, 106–107; K.W. Kumaniecki, *Nowa Konstytucja Polska*, Kraków 1935, s. 59; A. Liebeskind, *Sądy i wymiar sprawiedliwości w nowej Konstytucji*, „Przegląd Sądowy” 1935, nr 8; S. Starzyński, *Analiza Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 23 kwietnia 1935*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1936; W. Komarnicki, *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Wilno 1937, s. 344; K. Grzybowski, *Wymiar sprawiedliwości w świetle przepisów Konstytucji Kwietniowej*, „Głos Sądownictwa” 1939, nr 3.

⁴² M. Zimmermann, *Kontrola konstytucyjności ustaw a Konstytucja Kwietniowa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1936, z. 4, s. 371–375.

wa państwowego uznanie kompetencji Prezydenta do badania zgodności ustaw z konstytucją nie było jednolite i budziło rozbieżności, które dotyczyły przede wszystkim tego, czy badanie to obejmuje jedynie formalną stronę konstytucyjności, czy również materialną⁴³.

W okresie II Rzeczypospolitej, mimo że nie istniało sądownictwo konstytucyjne, badanie zgodności aktów prawnych z konstytucją było związane z ówczesną praktyką orzecniczą najważniejszych instytucji wymiaru sprawiedliwości, tj. Sądu Najwyższego oraz Najwyższego Trybunału Administracyjnego⁴⁴. Chodziło głównie o art. 99 oraz art. 126 Konstytucji marcowej, w szczególności w odniesieniu do ustawy z 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej (Dz.U. nr 70, poz. 462), z którym wiązały się orzeczenia Najwyższego Trybunału Administracyjnego⁴⁵. Ponadto judykatura Sądu Najwyższego jak i Najwyższego Trybunału Administracyjnego dotyczyła badania konstytucyjności rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy, które zostały wydane w związku z reformą gospodarczą Władysława Grabskiego⁴⁶ oraz po zmianie Konstytucji w 1926 r.⁴⁷. Ostatecznie Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 17 czerwca 1931 r. uznał, że „rozporządzenia Prez. Rzp., wydane z mocą ustawy, nie podlegają co do swej ważności badaniu Sądu, i to zarówno co do swej wewnętrznej treści, jak i warunków, uprawniających Prez. do wydania rozporządzenia”, i, co za tym idzie, „mają charakter ustawy i jako takie muszą być traktowane”⁴⁸.

Okres po drugiej wojnie światowej

Pod koniec drugiej wojny światowej aktem o charakterze głównie polityczno-propagandowo-programowym był Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 22 lipca 1944 r.⁴⁹, który nawiązywał do podstawowych założeń Konstytucji z 1921 r. Miały one obowiązywać do zwołania Sejmu Ustawodaw-

⁴³ J. Szymanek, *Kompetencje Prezydenta RP wynikające z art. 54 ustawy konstytucyjnej z dnia 23 kwietnia 1935 roku*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 1.

⁴⁴ Szerzej zob. R. Jastrzębski, *Konstytucyjność aktów ustawodawczych*, *op. cit.*

⁴⁵ Wyroki z 14 stycznia 1924 r., L. Rej. 414/22, 1562/23, „Zbiór Wyroków NTA” 1924, poz. 274. Zob. A. Ajnenkiel, *Ustawodawstwo agrarne [w:] Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, cz. I, red. F. Ryszka, red. ogólna J. Bardach, Warszawa 1962, s. 322 i n.

⁴⁶ Zob. R. Jastrzębski, *Lex zoll. Zarys prawnno-ekonomiczno-historyczny*, Warszawa 2016, s. 176–186.

⁴⁷ Ustawa z 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r. (Dz.U. R.P. nr 44, poz. 267), Dz.U. nr 78, poz. 442.

⁴⁸ Sygn. akt C 29/31, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1931, poz. 433. Zob. R. Jastrzębski, *Konstytucyjność aktów ustawodawczych*, *op. cit.*, s. 91 i n.

⁴⁹ Załącznik do Dz.U. nr 1, s. 1.

czego wybranego w pięcioprzymiotnikowych wyborach oraz uchwalenia przez ten Sejm nowej konstytucji. W okresie przejściowym, czyli w latach 1944–1952, sprawę ustroju politycznego, poza podstawowymi zasadami Konstytucji marcowej⁵⁰, regulowała ustawa konstytucyjna z 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (tzw. mała konstytucja; Dz.U. nr 18, poz. 71)⁵¹. Zgodnie z jej art. 24 ust. 3: „Sądy nie miały prawa badania ważności ustaw i dekretów z mocą ustawy należycie ogłoszonych”. Stanowiło to nawiązanie do rozwiązań ustrojowych II Rzeczypospolitej. Natomiast nad zgodnością projektów i uchwalanych ustaw z nadrzędnymi normami (konstytucyjnymi) miał czuwać Sejm Ustawodawczy oraz jego organy. Sejm bowiem był organem zwierzchniej władzy narodu, a przejawy jego woli ustawodawczej nie mogły być kwestionowane przez sądy⁵². Istotne znaczenie miała jednakże zmiana systemu polityczno-gospodarczego, która spowodowała, że idea powołania sądu konstytucyjnego była niepopularna.

W szczególności Stefan Rozmaryn był przeciwnikiem powołania sądownictwa konstytucyjnego, a powodzenia instytucji pozaparlamentarnej kontroli konstytucyjności ustaw w nowych konstytucjach krajów kapitalistycznych po drugiej wojnie światowej doszukiwał się w tym, że „klasy posiadające upatrują w takich organach rękojmię ochrony swoich żywotnych interesów klasowych, jedną z gwarancji utrzymania swego panowania ekonomicznego i politycznego w warunkach formalnej demokracji mieszczańskiej”⁵³. Według S. Rozmaryna istotą takich pozaparlamentarnych organów (sądów, specjalnych trybunałów konstytucyjnych, komitetów konstytucyjnych itp.) jest „ograniczenie przedsta-

⁵⁰ Szerzej zob. A. Peretiatkowicz, *Kodeks polityczny. Konstytucja marcowa i ważniejsze ustawy polityczne uzupełnione statutem organizacji Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 1946, s. 18; M. Buszyński, *Obowiązujące normy Konstytucji marcowej*, „Gazeta Administracji” 1947, nr 11–12; S. Rozmaryn, *W jakim zakresie obowiązuje dziś Konstytucja z 17 marca 1921 roku*, „Państwo i Prawo” 1948, z. 1; K. Działocha, J. Trzciniński, *Zagadnienie obowiązywania Konstytucji marcowej w Polsce Ludowej 1944–1952*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977; A. Machnikowska, *Zasady Konstytucji marcowej a podstawy prawne polskiego wymiaru sprawiedliwości w latach 1944–1950*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2005, t. XIV.

⁵¹ Zob. A. Peretiatkowicz, *Kodeks polityczny. Konstytucja lutowa i ważniejsze ustawy polityczne uzupełnione statutem Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Poznań 1947, s. 18; A. Mycielski, *Polskie prawo polityczne (Konstytucja z 17.III.1921 r.)*, Kraków 1947, s. 204 i n.; I. Klajnerman, *Nowy ustrój państwowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1947, s. 38–39; A. Mycielski, *Polskie prawo polityczne (na drodze ku nowej Konstytucji)*, Kraków 1948, s. 50–52; K. Grzybowski, *Ustrój Polski współczesnej 1944–1948*, Kraków 1948, s. 110 i n.; S. Rozmaryn, *Uwagi o niektórych zagadnieniach ustaw konstytucyjnych z 4 i 19 lutego 1947 roku*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 3.

⁵² S. Rozmaryn, *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1951, s. 301–302.

⁵³ S. Rozmaryn, *Kontrola konstytucyjności ustaw*, „Państwo i Prawo” 1948, z. 11, s. 49.

wicielstwa narodowego przez organ, stojący tym samym nad organem zwierzchniej władzy narodu”, zaś „w państwach rzeczywiście demokratycznych, a więc w demokracji socjalistycznej lub ludowej, wcielającej w życie zasadę zwierzchnictwa narodu, nie ma miejsca na ograniczenia, świadczące o nieufności wobec przedstawicielstwa narodu”⁵⁴. Podsumowując swoje rozważania, autor ten stwierdził, że „kontrola konstytucyjności ustaw przez organy pozaparlamentarne, a w szczególności sądowe i *quasi*-sądowe, jest instytucją reakcyjną, a nie postępową i właśnie dlatego nie ma dla niej miejsca ani w państwie socjalistycznym, ani w państwie ludowym, które spokojnie ufają sprawiedliwości ludu i jego woli”⁵⁵.

Inny pogląd reprezentował Julian Makowski, który w artykule pt. *Materiały do projektu przyszłej Konstytucji w 1947 r.* zaproponował powołanie organu zajmującego się badaniem zgodności ustaw z konstytucją. Stwierdził on bowiem, że art. 81 Konstytucji marcowej, zakazujący sądom prawa badania ważności ustaw należycie ogłoszonych, jest sprzeczny z ustrojem demokratyczno-ludowym państwa. Natomiast „w interesie trwałości tego ustroju, byłoby wielkim postępem, gdyby nowa konstytucja nadała sądom zwykłym prawo badania zgodności z konstytucją ustaw i innych aktów ustawodawczych, lub też powierzała tę czynność jakiemuś niezawisłemu organowi sądowemu może pod nazwą Rady Stanu lub Trybunału Konstytucyjnego”⁵⁶.

Ostatecznie poglądy S. Rozmaryna znalazły potwierdzenie w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy 22 lipca 1952 r. (Dz.U. nr 33, poz. 232)⁵⁷. Ustawa zasadnicza z 1952 r. nie знаła bowiem sądowej kontroli konstytucyjności ustaw ani nie powoływała żadnego specjalnego organu do takiej kontroli. Ponadto Konstytucja odrzuciła zasadę trójpodziału władz, wprowadzając socjalistyczną zasadę jedności władzy państwowej⁵⁸. Warto przy tym dodać, że zgodnie z art. 48 Konstytucji z 1952 r. sądy miały stać na straży ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, w tym między innymi strzec pra-

⁵⁴ S. Rozmaryn, *Kontrola konstytucyjności ustaw*, „Państwo i Prawo” 1948, z. 12, s. 13.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 20. Zob. K. Grzybowski, *Z praktyki konstytucyjnej państw burżuazyjnych. Sądowa kontrola konstytucyjności konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1952, z. 10.

⁵⁶ J. Makowski, *Materiały do projektu przyszłej konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1947, z. 11, s. 42–43.

⁵⁷ Zob. M. Granat, *Sądowa kontrola konstytucyjności prawa w państwach Europy Środkowej i Wschodniej (na tle niektórych zasad ustrojowych)*, Warszawa 2003, s. 83 i n.

⁵⁸ Szerzej zob. Z. Izdebski, *Rewizja teorii podziału władz*, „Państwo i Prawo” 1957, z. 11; W. Zamkowski, *Monteskiuszowska koncepcja podziału a socjalistyczna zasada jedności władzy państwowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta” 1958, seria A, nr 15; *idem*, *Jedność i podział władzy w Polsce Ludowej*, Warszawa–Wrocław 1961; W. Skrzydło, *Podstawowe zasady ustroju politycznego [w:] Studia z zakresu konstytucjonalizmu socjalistycznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969; R.M. Małajny, *Zasada jedności władzy państwowej w ustroju socjalistycznym – prolegomena*, „Studia Prawnicze” 1982, nr 3–4.

worządności ludowej oraz praw obywateli⁵⁹. Dlatego S. Rozmaryn w monografii pt. *Konstytucja jako ustawa zasadnicza Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, wydanej w drugiej połowie lat 60., stwierdził autorytatywnie, że „Konstytucja PRL nie zna sądowej kontroli konstytucyjności ustaw. Nie przewiduje ona też w żadnej postaci decydowania o konstytucyjności uchwalonych przez Sejm ustaw ze strony jakiegokolwiek innego spośród istniejących organu państwowego ani też nie tworzy żadnego specjalnego organu takiej kontroli”⁶⁰, dodając, iż „obowiązująca Konstytucja PRL nie pozwala na sądową kontrolę konstytucyjności ustaw w jakiegokolwiek postaci”, a „kontrola ta nie jest dopuszczalna ani w trybie powództwa lub wniosku, ani *exceptione* i żadna ustawa zwykła nie mogłaby jej wprowadzić bez uprzedniej zmiany konstytucji”⁶¹.

Na rolę ustawy konstytucyjnej w państwie socjalistycznym zwracał uwagę również Zygmunt Izdebski, który dokonał analizy praktyki orzeczniczej Sądu Najwyższego w związku z bezpośrednim stosowaniem norm konstytucyjnych. W swoich rozważaniach stwierdził on, że „W państwie socjalistycznym panuje zasada zgodności ustaw z konstytucją, przy stanowczym odrzuceniu przy tym «kontroli sądu, lub jakiegokolwiek komitetu nad działalnością ustawodawczą przedstawicielstwa narodowego z prawem zmiany jego decyzji»”⁶². Ponadto uznał, iż „[b]ezpośrednie stosowanie norm konstytucyjnych jest doniosłym narzędziem ludowej praworządności. W przypadku norm recypowanych jest ono narzędziem wręcz niezastąpionym. Ono to nadaje właściwe ostrze ideologiczne orzeczeniom lub zarządzeniom zgodne z zasadniczą wolą ludu pracującego miast i wsi”⁶³.

Postulaty powołania sądownictwa konstytucyjnego były podnoszone po październiku 1956 r. Między innymi w manifestie wyborczym Frontu Jedności Narodu z 14 grudnia 1956 r. znalazł się postulat o treści: „Praworządność zagwarantowana przez niezawisłość sądów, zgodność wszelkich praw z konstytucją, kontrolę legalności działania organów władzy”⁶⁴ oraz w programie Stronnictwa Demokratycznego, a jego propagatorami byli Kazimierz Biskupski oraz Jerzy

⁵⁹ Zob. A. Burda, *Demokracja i praworządność*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 21 i n.; Z. Izdebski, *Rewizja pojęcia praworządności ludowej*, „Państwo i Prawo” 1957, z. 3; S. Ehrlich, *Uwagi o praworządności socjalistycznej*, „Państwo i Prawo” 1958, z. 8–9; K. Opalek, *Spór o pojęcie praworządności*, „Państwo i Prawo” 1959, z. 10; K. Opalek, W. Zakrzewski, *Z zagadnień praworządności socjalistycznej*, Warszawa 1958.

⁶⁰ S. Rozmaryn, *Konstytucja jako ustawa zasadnicza Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1967, s. 212.

⁶¹ *Ibidem*, s. 215.

⁶² Z. Izdebski, *Rola ustawy konstytucyjnej w procesie stosowania prawa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1957, z. 6, s. 40.

⁶³ *Ibidem*, s. 54.

⁶⁴ Zob. *Utrwalamy zdobycze październikowego przełomu. Manifest wyborczy FJN, 14 XII 1956*, „Trybuna Ludu” z 15 grudnia 1956 r.

Stembrowicz⁶⁵. Pierwszy z nich uważał, że „środkiem rzeczywistego zabezpieczenia przestrzegania norm konstytucyjnych przez ustawy zwykle jest stworzenie możliwości badania zgodności ustaw z konstytucją”⁶⁶. Korespondowały z tym propozycje powołania Trybunału Stanu oraz sądownictwa administracyjnego⁶⁷.

Następnie w latach 60. i 70. wydano liczne publikacje dotyczące badania konstytucyjności ustaw w państwach obozu kapitalistycznego, głównie Europy Zachodniej⁶⁸, a także w państwach socjalistycznych. W ostatnim przypadku było to związane z tym, że sądy konstytucyjne zostały wymienione w ustawach zasadniczych między innymi Jugosławii (1963 r.) i Czechosłowacji (1968 r.)⁶⁹. Na ten temat wypowiadał się Feliks Siemieński, który stwierdził, że „[u]jmując rzecz w płaszczyźnie *de lege lata*, sądowa kontrola konstytucyjności ustaw nie wymaga wyraźnego ustanowienia jej w konstytucji, a jest dopuszczalna wszędzie tam, gdzie konstytucja wyraźnie jej nie wyklucza”, przy czym „[w] państwach socjalistycznych sądowa kontrola konstytucyjności ustaw jest zwykle wykluczona przez przyjęcie

⁶⁵ Zob. K. Biskupski, *Zmieniać czy nie zmieniać*, „Prawo i Życie” 1957, nr 8; L. Mażewski, *Dyskusja na temat reformy ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1956–1957*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. LXII, z. 1.

⁶⁶ K. Biskupski, *Zmieniać czy nie zmieniać*, *op. cit.*

⁶⁷ Zob. E. Zwierzchowski, *Kontrola konstytucyjności aktów ustawodawczych*, Katowice 1982, s. 46.

⁶⁸ Zob. J. Zakrzewska, *Trybunał Konstytucyjny a zabezpieczenie zgodności ustaw z konstytucją we Włoszech*, „Państwo i Prawo” 1963, z. 11; *eadem*, *Kontrola konstytucyjności ustaw*, *op. cit.*; *eadem*, *Kontrola konstytucyjności ustaw w powojennej Francji*, „Państwo i Prawo” 1961, z. 12; J. Zakrzewska, M. Sobolewski, *Instytucja kontroli konstytucyjności ustaw w współczesnych państwach Europy Zachodniej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1965, z. 1; W.M. Góralski, *Wykładnia ustaw w działalności Związkowego Trybunału Konstytucyjnego RFN*, Warszawa–Wrocław 1976; L. Garlicki, *Sądowa kontrola konstytucyjności ustaw w państwach współczesnych (Zagadnienia wybrane)*, „Studia Prawnicze” 1982, z. 3–4; *idem*, *Powoływanie Trybunału Konstytucyjnego w Europie Zachodniej [w:] Ewolucja systemów politycznych rozwiniętych państw kapitalistycznych Europy i Ameryki Północnej*, Lublin–Warszawa 1985.

⁶⁹ Zob. L. Kański, *Sądownictwo konstytucyjne w Jugosławii i Czechosłowacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1971, z. 3; F. Siemieński, *Problem kontroli konstytucyjności ustaw w państwie socjalistycznym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1972, z. 4; L. Garlicki, M. Rybicki, *Ustrój sądów w europejskich państwach socjalistycznych*, Warszawa 1976, s. 77; A.N. Wróblewski, *Kontrola konstytucyjności prawa w państwach socjalistycznych*, „Państwo i Prawo” 1978, z. 10; H. Suchocka, *Konstytucyjne gwarancje praworządności w europejskich państwach socjalistycznych*, Poznań 1979, s. 35–43; M. Domagała, *Kontrola zgodności prawa z konstytucją w europejskich państwach socjalistycznych*, Warszawa 1986; *idem*, *Kontrola konstytucyjności prawa w europejskich państwach socjalistycznych [w:] Kontrola konstytucyjności prawa*, Lublin 1987; E. Zwierzchowski, *Europejskie trybunały konstytucyjne*, *op. cit.*, s. 40 i n.; *idem*, *Kontrola konstytucyjności*, *op. cit.*, s. 31 i n.

konstytucyjnej zasady podległości sędziów ustawom zwykłym”. Ponadto uznał on, że „[s]ądowa kontrola konstytucyjności ustaw nie narusza, bo nie może naruszać «suwerenności» parlamentu, jako że parlament organem suwerennym nie jest ani w świetle materialistycznego rozumienia konstytucji jako układu sił społecznych, ani w świetle konstytucji pisanej jakiegokolwiek państwa socjalistycznego”⁷⁰. Na zakończenie swoich rozważań F. Siemieński podkreślił, że „[s]ąd konstytucyjny może odegrać doniosłą rolę w kształtowaniu jednolitego stosowania prawa, łącznie z konstytucją, przez wszystkie organy państwowe, konstytucji podporządkowane i zobowiązane do jej przestrzegania”, a „[s]ądowa kontrola konstytucyjności ustaw jest bowiem kontrolą prowadzoną stale, przez organ zewnętrzny i fachowy, którego jedynym celem jest strzeżenie praworządności konstytucyjnej”⁷¹.

Warto przy tym zaznaczyć, że już w 1976 r., w związku z nowelą Konstytucji z 1952 r., zgodność prawa z ustawą zasadniczą należeć miała do Rady Państwa⁷². Na podstawie bowiem art. 30 ust. 1 pkt 3 i 4 Konstytucji z 1952 r. Rada Państwa czuwała nad zgodnością prawa z konstytucją oraz ustalała powszechnie obowiązującą wykładnię ustaw⁷³. W ten sposób po raz kolejny zagadnienie badania zgodności ustaw z konstytucją stało się tematem licznych publikacji, które w szczególności dotyczyły procedury stwierdzenia niekonstytucyjności ustaw, zakresu uprawnień Rady Państwa wobec ich niekonstytucyjności oraz powierzenia czuwania nad konstytucyjnością prawa organom typu sądowego, np. Sądowi Najwyższemu czy specjalnie do tego powołanemu innemu organowi⁷⁴. Oczywiście funkcjonowanie tego uprawnienia miało zależeć od ówczesnej praktyki, na co zwrócił uwagę Kazimierz Działocha⁷⁵. Była z tym związana uchwała Rady Państwa z 14 lipca 1979 r. w sprawie czuwania nad zgodnością prawa z konstytu-

⁷⁰ F. Siemieński, *Problem kontroli konstytucyjności ustaw*, *op. cit.*, s. 33–34.

⁷¹ *Ibidem*, s. 35.

⁷² Ustawa z 10 lutego 1976 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. nr 5, poz. 29. Zob. uchwała Rady Państwa z 14 lipca 1979 r. w sprawie czuwania nad zgodnością prawa z Konstytucją oraz ustalania powszechnie obowiązującej wykładni ustaw, M.P. nr 19, poz. 113.

⁷³ Zob. Z. Witkowski, *Rada Państwa jako organ czuwający nad zgodnością prawa z Konstytucją*, „Państwo i Prawo” 1977, z. 7; J. Stembrowicz, *Czuwanie nad zgodnością prawa z Konstytucją*, „Palestra” 1979, nr 2; S. Gebert, *Czuwanie przez Radę Państwa nad zgodnością prawa z Konstytucją*, „Państwo i Prawo” 1980, z. 1; K. Działocha, *Konstytucja PRL po nowelizacji z 10 II 1976 (Uwagi o zmianie koncepcji konstytucji)*, „Państwo i Prawo” 1977, z. 2; B. Szmulik, *Sądownictwo konstytucyjne*, *op. cit.*, s. 32 i n.; Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo konstytucyjne*, *op. cit.*, s. 49 i n.

⁷⁴ Zob. Z. Witkowski, *Rada Państwa jako organ czuwający*, *op. cit.*; W. Sokolewicz, *Konstytucja PRL po zmianach z 1976 r.*, Warszawa 1978, s. 107 i n.; L. Garlicki, *Rada Państwa a konstytucyjność prawa*, „Prawo i Życie” 1979, z. 3; J. Stembrowicz, *Czuwanie nad zgodnością prawa*, *op. cit.*

⁷⁵ Zob. K. Działocha, *Konstytucja PRL po nowelizacji z 10 II 1976*, *op. cit.*, s. 14.

cją oraz ustalania powszechnie obowiązującej wykładni ustaw⁷⁶. W praktyce jednak to uprawnienie Rady Państwa nie było realizowane, na co zwrócił uwagę na początku lat 80. Tadeusz Ereciński, który stwierdził, że „wprawdzie art. 30 pkt 1 ust. 3 Konstytucji powierzył Radzie Państwa obowiązek czuwania nad zgodnością prawa z Konstytucją, praktycznie jednak uprawnienie to jest puste, brak jest bowiem drogi realizacji i sposobu wyegzekwowania tego uprawnienia”⁷⁷.

Dopiero kryzys społeczno-gospodarczy lat 80. spowodował, że realne stały się postulaty dotyczące powstania instytucji, mających na celu kontrolę legalności działania organów państwa, w tym sądownictwa konstytucyjnego, i to nie tylko w Polsce, ale też w krajach tzw. bloku wschodniego. Powstanie Trybunału Konstytucyjnego znalazło się w uchwale XII Kongresu Stronnictwa Demokratycznego. W związku z czym Trybunał miał należeć do systemu instytucjonalnych zabezpieczeń przestrzegania prawa⁷⁸. Następnie IX Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uznał, że należy zobowiązać Komitet Centralny i sejmowy Klub Poselski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej do rozważenia, zgłaszanego przez wiele organizacji partyjnych, postulatu, dotyczącego utworzenia Trybunału Konstytucyjnego lub powierzenie jego funkcji Sądowi Najwyższemu⁷⁹. Było z tym związane również podjęcie odpowiednich inicjatyw legislacyjnych⁸⁰. Ponadto postulat powołania Trybunału Konstytucyjnego został zgłoszony na zjeździe adwokatury w Poznaniu w dniu 3 stycznia 1981 r. oraz na I Krajowym Zjeździe Delegatów NSZZ „Solidarność” w dniu 7 października tegoż roku⁸¹.

Powstanie działającego do chwili obecnej Trybunału Konstytucyjnego zostało poprzedzone nowelizacją Konstytucji z 1952 r. Mianowicie w 1982 r., czyli w okresie trwania stanu wojennego, miała miejsce nowelizacja Konstytucji⁸², dodano wówczas do jej treści art. 33a dotyczący Trybunału Konstytucyjnego, w tym po-

⁷⁶ Zob. S. Gebert, *Czuwanie przez Radę Państwa*, *op. cit.*

⁷⁷ T. Ereciński, *Aktualne problemy ustroju sądownictwa*, „Państwo i Prawo” 1981, z. 5, s. 30. Zob. T. Sypniewski, *Rada Państwa w systemie organów władzy państwowej Polski Ludowej (1947–1989)*, Toruń 2010, s. 248–255.

⁷⁸ Zob. *Dokumenty i materiały XII Kongresu Stronnictwa Demokratycznego*, Warszawa 1981, s. 19, 48.

⁷⁹ Zob. *PZPR. Zjazdy, posiedzenia plenarne Komitetu Centralnego. Władze naczelne i sekretarze komitetów wojewódzkich 1948–1982*, Warszawa 1983, s. 11–12, 56–58; K. Niewiński, *Wymiar sprawiedliwości w świetle obrad i postanowień IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR (14–20 lipca 1981 r.)*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2011, t. X.

⁸⁰ Zob. *Sprawozdanie z działalności Komitetu Centralnego i z realizacji uchwał IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR*, Warszawa 1986, s. 31–32.

⁸¹ Szerzej zob. E. Zwierzchowski, *Kontrola konstytucyjności*, *op. cit.*, s. 47; B. Szmulik, *Sądownictwo konstytucyjne*, *op. cit.*, s. 40 i n.

⁸² Ustawa z 26 marca 1982 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. nr 11, poz. 83. Zob. A. Gwiżdż, *Trybunał Konstytucyjny*, „Państwo i Prawo” 1983, z. 12; L. Garlicki, *Charakter ustrojowy nowych trybunałów*, „Państwo i Prawo” 1983,

wołano Trybunał Stanu (art. 33b Konstytucji)⁸³, dwa lata zaś wcześniej ukazała się ustawa o Naczelnym Sądzie Administracyjnym⁸⁴, a później, na podstawie ustawy z 1987 r., powołano urząd Rzecznika Praw Obywatelskich⁸⁵. Zmiany te były związane z ówczesną zasadą socjalistycznej praworządności⁸⁶, która była przewidziana w ustawie zasadniczej z 1952 r. Celem wspomnianych zmian był rozwój tzw. demokracji socjalistycznej, który opierał się na faktycznej realizacji praw i wolności obywatelskich⁸⁷. Na ten temat wypowiedziała się Hanna Suchocka, która stwierdziła, że „w interpretacji konstytucji, jak i ustaw ważną rolę odgrywają pewne przesłanki dodatkowe o charakterze politycznym, które wywierają wpływ na interpretację danego aktu prawnego”, przy czym „nie można powiedzieć, że to godzi w praworządność pod warunkiem, że nie narusza podstawowych zasad ustroju”, a „określone przemiany warunków społecznych, świadomości politycznej społeczeństwa muszą być brane pod uwagę przy dokonywaniu interpretacji konstytucji”⁸⁸.

z. 3; K. Działocha, *Przesłanki ustanowienia Trybunału Konstytucyjnego w Polsce* [w:] *Wybrane problemy prawa konstytucyjnego*, Lublin 1985.

⁸³ Jednocześnie w tym samym Dzienniku Ustaw ukazała się regulacja dotycząca Trybunału Stanu. Zob. ustawa z 26 marca 1982 r. o Trybunale Stanu, Dz.U. nr 11, poz. 84. Zob. A. Gubiński, *Trybunał Stanu*, „Państwo i Prawo” 1982, z. 5–6; *Trybunał Stanu w PRL*, praca zbiorowa pod red. Z. Świdry-Łągiewskiej, Warszawa 1983; F. Siemieński, *Odpowiedzialność konstytucyjna osób pełniących najwyższe stanowiska państwowe w Polsce* [w:] *Wybrane problemy prawa konstytucyjnego*, Lublin 1985; M. Pietrzak, *Odpowiedzialność konstytucyjna w Polsce*, Warszawa 1992, s. 91 i n.

⁸⁴ Ustawa z 31 stycznia 1980 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym oraz o zmianie ustawy – Kodeks postępowania administracyjnego, Dz.U. nr 4, poz. 8. Zob. M. Wyrzykowski, *Sądowa kontrola decyzji administracyjnych w państwie socjalistycznym*, Warszawa 1978; M. Wyrzykowski, *Sądownictwo administracyjne w PRL*, Warszawa 1983; P. Sarnecki, *Konstytucyjne podstawy funkcjonowania Naczelnego Sądu Administracyjnego*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1984.

⁸⁵ Ustawa z 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich, Dz.U. nr 21, poz. 123.

⁸⁶ Szerzej zob. S. Ehrlich, *Uwagi o praworządności socjalistycznej*, *op. cit.*; A. Burda, *Praworządność w systemie demokracji socjalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 100 i n.; A. Burda, *Instytucjonalne gwarancje praworządności i ich rola w państwie socjalistycznym*, „Państwo i Prawo” 1971, z. 8–9; J. Nowacki, *Praworządność. Wybrane problemy teoretyczne*, Warszawa 1977; L. Garlicki, *Aktualne tendencje ustroju sądownictwa w europejskich państwach socjalistycznych*, „Państwo i Prawo” 1974, z. 11; H. Suchocka, *Konstytucyjne gwarancje praworządności*, *op. cit.*; J. Brol, *Kierunki reformy sądownictwa (Propozycje rozwiązań prawno-organizacyjnych)*, „Państwo i Prawo” 1981, z. 9–12; L. Garlicki, *Reforma wymiaru sprawiedliwości a kontrola konstytucyjności ustaw*, „Państwo i Prawo” 1982, z. 1–2; *idem*, *Kierunki i przesłanki zmian ustroju sądów w PRL*, „Studia Prawnicze” 1983, z. 2; J. Bafia, *Praworządność*, Warszawa 1985.

⁸⁷ Zob. A. Burda, *Prawa obywatelskie w konstytucjonalizmie socjalistycznym* [w:] *Studia z zakresu konstytucjonalizmu socjalistycznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.

⁸⁸ H. Suchocka, *Konstytucyjne gwarancje praworządności*, *op. cit.*, s. 40.

Prace nad projektem ustawy o Trybunale (w sumie projektów było 15) trwały do lutego 1985 r., kiedy projekt przekazany został do Sejmu⁸⁹. Ostatecznie działalność Trybunału została unormowana ustawą z 29 kwietnia 1985 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. nr 22, poz. 98)⁹⁰ oraz uchwałą Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 31 lipca 1985 r. w sprawie szczegółowego trybu postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym (Dz.U. nr 39, poz. 184). Trybunał rozpoczął działalność w dniu 1 stycznia 1986 r., a pierwsze orzeczenie wydane zostało 28 maja tegoż roku⁹¹. Trybunał charakteryzował się między innymi tym, że był wyodrębnionym organem pozaparlamentarnym, którego skład kształtował Sejm; w założeniu miał być niezawisły; sprawował kontrolę następczą; sprawował kontrolę legalną; nie był organem *sensu stricto* sądowym, w tym była ograniczona inicjatywa wszczęcia postępowania przed Trybunałem tylko do określonych podmiotów. Właściwość rzeczowa Trybunału początkowo została ujęta dość wąsko, orzekał bowiem o: zgodności z konstytucją aktów ustawodawczych (ustaw oraz dekretów zatwierdzonych przez Sejm) oraz z konstytucją lub aktami ustawodawczymi – innych aktów normatywnych, wydawanych przez Radę Państwa, naczelne i centralne organy administracji państwowej oraz inne naczelne i centralne organy państwowe. Poza tym mogły być kierowane do Trybunału pytania prawne w związku z toczącym się postępowaniem administracyjnym, sądowym, arbitrażowym, w sprawach o wykroczenia oraz przestępstwa i wykroczenia skarbowe. Natomiast poza kognicją Trybunału znalazły się: umowy międzynarodowe, akty terenowych organów władzy i administracji państwowej, uchwały Sejmu⁹².

Po zmianie Konstytucji w 1989 r.⁹³ Trybunał uzyskał atrybucje w zakresie między innymi ustalania powszechnej wykładni ustaw, stwierdzania zgodności z konstytucją ustawy, przed jej podpisaniem (kontrola prewencyjna), na wnio-

⁸⁹ Szerzej zob. J. Stembrowicz, *Trybunał Konstytucyjny – oczekiwania i możliwości*, „Więź” 1985, nr 1–2–3; Z. Czeszejko-Sochacki, *Przebieg prac nad utworzeniem polskiego Trybunału Konstytucyjnego (1981–1985)*, „Przegląd Sejmowy” 1994, nr 3; B. Szmulik, *Sądownictwo konstytucyjne, op. cit.*, s. 44 i n.

⁹⁰ T.j. załącznik obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 10 października 1991 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z 29 kwietnia 1985 r. o Trybunale Konstytucyjnym, Dz.U. nr 109, poz. 470.

⁹¹ E. Zwierzchowski, *Europejskie trybunały konstytucyjne, op. cit.*, s. 45.

⁹² Szerzej zob. F. Siemieński, *Trybunał Konstytucyjny (pozycja ustrojowa, właściwość, organizacja i postępowanie)* [w:] *Kontrola konstytucyjności prawa*, Lublin 1987; *idem*, *Pozycja ustrojowa i właściwość Trybunału Konstytucyjnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 4; A. Szmyt, *Właściwość Trybunału Konstytucyjnego*, „Nowe Prawo” 1986, nr 2; Z. Czeszejko-Sochacki, *Trybunał Konstytucyjny PRL*, Warszawa 1986; B. Szmulik, *Sądownictwo konstytucyjne, op. cit.*, s. 55 i n.; Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo konstytucyjne, op. cit.*, s. 69 i n.

⁹³ Zob. ustawa z 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. nr 19, poz. 101.

sek Prezydenta, a także możliwość orzekania o sprzeczności z konstytucją celów partii politycznych, wynikających z ich statutów lub programów⁹⁴. Warto jednak zaznaczyć, że orzeczenia Trybunału stwierdzające niezgodność z konstytucją aktu ustawodawczego nie były ostateczne. Podlegały bowiem rozpatrzeniu przez Sejm, który mógł większością $\frac{2}{3}$ głosów, w obecności co najmniej połowy ogólnej liczby posłów, oddalić orzeczenie Trybunału, a sprawa nim objęta nie mogła być przedmiotem ponownego postępowania przed Trybunałem. Powołanie Trybunału niewątpliwie było wynikiem przemian polityczno-gospodarczo-społecznych, które miały miejsce w państwach Europy Środkowej i Wschodniej na przełomie lat 80. i 90. W państwach tych także zaczęło funkcjonować sądownictwo konstytucyjne, między innymi w Bułgarii, Czechach, Chorwacji, Słowenii, na Słowacji czy Węgrzech⁹⁵.

Wejście w życie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483)⁹⁶ wprowadziło istotne zmiany zarówno w zakresie organizacji, jak i atrybucji Trybunału. Unormowania dotyczące organizacji i funkcjonowania Trybunału zostały zawarte w rozdziale VIII ustawy zasadniczej pt. „Sądy i trybunały” (art. 188–197 Konstytucji). Ponadto działalność Trybunału została unormowana przez ustawę z 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. nr 102, poz. 643)⁹⁷. W ten sposób nastąpiła zmiana pozycji ustrojowej Trybunału Konstytucyjnego, w szczególności kompetencje Trybunału uległy

⁹⁴ Ustawa z 28 lipca 1990 r. o partiach politycznych, Dz.U. nr 54, poz. 312. Szerzej zob. M. Florczak-Wątor, *Prewencyjna kontrola konstytucyjności ustaw* [w:] *Konstytucja i sądownictwo gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, Kraków 2004; M. Krzemiński, *Kontrola konstytucyjności celów i działalności partii politycznych w Polsce* [w:] *Konstytucja i sądownictwo gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, Kraków 2004.

⁹⁵ Szerzej zob. A.M. Ludwikowska, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, op. cit.; M. Granat, *Sądowa kontrola konstytucyjności prawa*, op. cit., s. 105 i n.; A. Czyż, *Sąd Konstytucyjny Republiki Czeskiej* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015; R. Rajczyk, *Sąd Konstytucyjny w Republice Słowackiej* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015; S. Kubas, *Sąd Konstytucyjny Węgier* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015.

⁹⁶ Zob. L. Garlicki, *Trybunał Konstytucyjny a wejście w życie nowej Konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 11–12; A. Wasilewski, *Władza sądownicza w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Państwo i Prawo” 1998, z. 7.

⁹⁷ Zob. P. Sarnecki, *Nowa ustawa o Trybunale Konstytucyjnym*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 1; K. Wojtyczek, *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce*, op. cit.; J. Szymanek, *Ustawa o Trybunale Konstytucyjnym z 1997 r. Geneza i ewolucja przepisów*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 5.

dalszemu rozszerzeniu, w tym pojawiła się nowa instytucja – skargi konstytucyjnej. Poza tym Trybunał uzyskał atrybucję w zakresie rozstrzygania sporów kompetencyjnych między centralnymi konstytucyjnymi organami państwa⁹⁸.

Podsumowanie

Zagadnienie badania zgodności ustaw z ustawami zasadniczymi w państwie polskim w XX wieku stanowiło istotny problem ustrojowy. W okresie II Rzeczypospolitej zakaz badania zgodności aktów ustawodawczych, *explicite* wyrażony w ustawach zasadniczych z 1921 r. i 1935 r., był związany z przyjęciem rozwiązań ustrojowych III Republiki Francuskiej. W związku z tym normy konstytucyjne stanowiły *leges imperfectae*, brak bowiem było organu, którego atrybucja obejmowałaby badanie zgodności ustaw z konstytucją. W odniesieniu do Konstytucji z 1921 r. M. Pietrzak, stwierdził, że „podważało to autorytet konstytucji i sprowadzało wartość jej postanowień, w konkretnych wypadkach, niemal do zera”. W ten sposób „podstawą konstrukcyjną demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji marcowej stała się zasada zwierzchnictwa narodu”⁹⁹. Oznaczało to przewagę legislatywy – władzy ustawodawczej, nad pozostałymi, mimo przyjętej w ustawie konstytucyjnej zasady trójpodziału władzy. Konstytucja z 1935 r. natomiast wprowadziła preponderancję władzy wykonawczej – egzekutywy, w osobie Prezydenta Rzeczypospolitej. Niewątpliwie w okresie prac nad nową konstytucją proponowano wiele rozwiązań ustrojowych, w zakresie badania zgodności ustaw z konstytucją, zwłaszcza popularna była koncepcja powołania odrębnego Trybunału Konstytucyjnego, jednak dezyderaty te nie miały w praktyce realnego znaczenia.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej koncepcja powołania Trybunału Konstytucyjnego miała niewielu zwolenników. Wynikało to z przyjęcia przez ówczesne państwo polskie socjalistycznych koncepcji ustrojowych, zwłaszcza uznania Sejmu za najwyższy organ władzy państwowej, oraz przyjęcia zasady jedności władzy państwowej. W praktyce zmiany w systemie ustrojowym Polskiej Rzeczy-

⁹⁸ Zob. B. Banaszak, *Skarga konstytucyjna*, „Państwo i Prawo” 1995, z. 12; Z. Czeszejko-Sochacki, *Skarga konstytucyjna w prawie polskim*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 1; *Skarga konstytucyjna*, red. J. Trzeciński, Warszawa 2000; B. Szmulik, *Sądownictwo konstytucyjne*, *op. cit.*, s. 95 i n.; B. Naleziński, *Przedmiot skargi konstytucyjnej w Polsce – wybrane problemy na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego* [w:] *Konstytucja i sądowe gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, Kraków 2004; B. Szmulik, *Skarga konstytucyjna. Polski model na tle porównawczym*, Warszawa 2006; R. Rajczyk, *Trybunał Konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015.

⁹⁹ M. Pietrzak, *Państwo prawne w Konstytucji z 17 marca 1921 r.*, *op. cit.*, s. 115.

pospolitej Ludowej wynikały z problemów ekonomiczno-społecznych przełomu lat 70. i 80., które niejako wymusiły powołanie Trybunału Konstytucyjnego, obok innych nowych instytucji prawnych, takich jak: Naczelny Sąd Administracyjny, Trybunał Stanu czy Rzecznik Praw Obywatelskich. W związku z tym, na podstawie ustawy z 1985 r., został powołany Trybunał Konstytucyjny, którego znaczenie w systemie ustrojowym państwa polskiego stopniowo wzrastało aż do uchwalenia Konstytucji z 1997 r. Zgodnie z nową ustawą zasadniczą Trybunał uzyskał nowe kompetencje, stając się istotnym elementem polskiego systemu prawnopolitycznego. W szczególności znaczenie ma ostateczność orzeczeń Trybunału, co do zgodności ustaw z konstytucją, która powoduje, że sądownictwo konstytucyjne w Rzeczypospolitej Polskiej stało się strażnikiem zasad państwa prawnego, zawartych w ustawie zasadniczej. Jednak nie powinno to powodować, że polski sąd konstytucyjny będzie dokonywał nadinterpretacji konstytucji, stosując między innymi tzw. wykładnię dynamiczną albo wydając orzeczenia sprzeczne z orzecznictwem Sądu Najwyższego czy Naczelnego Sądu Administracyjnego¹⁰⁰.

W związku z tym wiele słuszności miał Seweryn Rosmarin, który stwierdził na początku lat 30. ubiegłego stulecia, że „praktyka dotychczasowa działania Tryb. Konstytucyjnych pozwala na ustalenie, że z ich wprowadzeniem władza sądowa, zepchnięta od dawna na plan drugi, nabiera znaczenia w życiu politycznym państwa, że Trybunał Konstytucyjny przyczynia się do osłabienia znaczenia władzy ustawodawczej, że w końcu Trybunał Konstytucyjny staje się najważniejszym politycznie czynnikiem życia państwowego”. Dlatego „Trybunał Konstytucyjny ma być autorytetem na podobieństwo korony w państwach monarchicznych, jedyną instancją «neutralną i niezawisłą» w życiu politycznym”¹⁰¹.

Bibliografia

- Ajnenkiel A., *Ustawodawstwo agrarne [w:] Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, cz. I, red. F. Ryszka, red. ogólna J. Bardach, Warszawa 1962.
- Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. II*, Warszawa 1931–1932.
- Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. III*, Warszawa 1931–1932.
- Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. IV. Odpowiedź, opracowana przez specjalną Komisję Konstytucyjną Towarzystwa Prawniczego w Warszawie*, Warszawa 1931–1932.

¹⁰⁰ Zob. A. Jakuszewicz, *Wykładnia konstytucji jako proces konkretyzacji*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014, nr 1; R. Jastrzębski, *Wykładania historyczna we współczesnej judykaturze*, „Przegląd Sądowy” 2010, z. 1; idem, *Z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego (prawo połowu przyznane na podstawie regulacji uwłaszczeniowych z XIX wieku na obszarze dawnego Królestwa Kongresowego)*, *Glosa do postanowienia z 7 V 2008, SK 14/06*, „Państwo i Prawo” 2010, z. 1.

¹⁰¹ S. Rosmarin, *Uwagi o sądownictwie konstytucyjnym*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932, s. 219–220.

- Ankieta w sprawie rewizji konstytucji polskiej i ordynacji wyborczej, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925.
- Bafia J., *Praworządność*, Warszawa 1985.
- Banaszak B., *Sądownictwo konstytucyjne a ochrona podstawowych praw obywatelskich. RFN, Austria, Szwajcaria*, Wrocław 1990.
- Banaszak B., *Skarga konstytucyjna*, „Państwo i Prawo” 1995, z. 12.
- Biskupski K., *Zmieniać czy nie zmieniać*, „Prawo i Życie” 1957, nr 8.
- Bosek L., Wild M., *Kontrola konstytucyjności prawa. Zagadnienia ustrojowe, procesowe i materialnoprawne*, Warszawa 2011.
- Brol J., *Kierunki reformy sądownictwa (Propozycje rozwiązań prawno-organizacyjnych)*, „Państwo i Prawo” 1981, z. 9–12.
- Burda A., *Demokracja i praworządność*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
- Burda A., *Instytucjonalne gwarancje praworządności i ich rola w państwie socjalistycznym*, „Państwo i Prawo” 1971, z. 8–9.
- Burda A., *Prawa obywatelskie w konstytucjonalizmie socjalistycznym [w:] Studia z zakresu konstytucjonalizmu socjalistycznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- Burda A., *Praworządność w systemie demokracji socjalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.
- Buszyński M., *Obowiązujące normy Konstytucji marcowej*, „Gazeta Administracji” 1947, nr 11–12.
- Buzek J., *Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz uzasadnienie i porównanie tegoż projektu z konstytucjami szwajcarską, amerykańską i francuską*, Warszawa 1919.
- Cybuchowski Z., *Konstytucja [w:] Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, t. I, red. Z. Cybuchowski, Warszawa 1930.
- Cybuchowski Z., *Polskie prawo państwowe na tle uwag z dziedziny nauki o państwie i porównawczego prawa państwowego*, t. II, Warszawa 1933.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Przebieg prac nad utworzeniem polskiego Trybunału Konstytucyjnego (1981–1985)*, „Przegląd Sejmowy” 1994, nr 3.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym*, Warszawa 2003.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Skarga konstytucyjna w prawie polskim*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 1.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Trybunał Konstytucyjny PRL*, Warszawa 1986.
- Czyż A., *Sąd Konstytucyjny Republiki Czeskiej [w:] Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015.
- Dokumenty i materiały XII Kongresu Stronnictwa Demokratycznego*, Warszawa 1981.
- Domagała M., *Kontrola konstytucyjności prawa w europejskich państwach socjalistycznych [w:] Kontrola konstytucyjności prawa*, Lublin 1987.
- Domagała M., *Kontrola zgodności prawa z konstytucją w europejskich państwach socjalistycznych*, Warszawa 1986.

- Dubanowicz E., *Rewizya Konstytucyi*, Poznań 1926.
- Dziadzio A., *Między ideą a praktyką ustrojową: o drodze Austrii do sądu konstytucyjnego* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, t. II, Warszawa 2019.
- Dziadzio A., *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza – Obywatel – Prawo*, Kraków 2001.
- Dziadzio A., *Orzecznictwo austriackiego Trybunału Państwa w ocenie polskiej nauki prawa (XIX/XX w.)*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2007, t. X.
- Dziadzio A., *Quis custodiet custodes ipsos? Trybunał Konstytucyjny jako (nie) obiektywny strażnik konstytucji. Uwagi na kanwie orzeczenia K 34/15 Trybunału Konstytucyjnego z 3 grudnia 2015 roku*, „*Forum Prawnicze*” 2015, nr 5, <https://doi.org/10.5771/0030-6444-2018-1-21>.
- Działocha K., *Konstytucja PRL po nowelizacji z 10 II 1976 (Uwagi o zmianie koncepcji konstytucji)*, „*Państwo i Prawo*” 1977, z. 2.
- Działocha K., *Przesłanki ustanowienia Trybunału Konstytucyjnego w Polsce* [w:] *Wybrane problemy prawa konstytucyjnego*, Lublin 1985.
- Działocha K., Trzcziński J., *Zagadnienie obowiązywania Konstytucji marcowej w Polsce Ludowej 1944–1952*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Dziewanowski J., „*Projekt Konstytucji*” prof. Wł. L. Jaworskiego, „*Prawo*” 1930, nr 1.
- Ehrlich S., *Uwagi o praworządności socjalistycznej*, „*Państwo i Prawo*” 1958, z. 8–9.
- Ereciński T., *Aktualne problemy ustroju sądownictwa*, „*Państwo i Prawo*” 1981, z. 5.
- Esmein A., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1921.
- Florczak-Wątor M., *Prewencyjna kontrola konstytucyjności ustaw* [w:] *Konstytucja i sądowe gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, Kraków 2004.
- Garlicki L., *Aktualne tendencje ustroju sądownictwa w europejskich państwach socjalistycznych*, „*Państwo i Prawo*” 1974, z. 11.
- Garlicki L., *Charakter ustrojowy nowych trybunałów*, „*Państwo i Prawo*” 1983, z. 3.
- Garlicki L., *Kierunki i przesłanki zmian ustroju sądów w PRL*, „*Studia Prawnicze*” 1983, z. 2.
- Garlicki L., *Kontrola konstytucyjności ustaw w Austrii*, „*Studia Iuridica*” 1987, t. 15.
- Garlicki L., *Powoływanie Trybunału Konstytucyjnego w Europie Zachodniej* [w:] *Ewolucja systemów politycznych rozwiniętych państw kapitalistycznych Europy i Ameryki Północnej*, Lublin–Warszawa 1985.
- Garlicki L., *Rada Konstytucyjna a ochrona praw jednostki we Francji*, Warszawa 1993.
- Garlicki L., *Rada Państwa a konstytucyjność prawa*, „*Prawo i Życie*” 1979, z. 3.
- Garlicki L., *Reforma wymiaru sprawiedliwości a kontrola konstytucyjności ustaw*, „*Państwo i Prawo*” 1982, z. 1–2.
- Garlicki L., *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki. Konstytucja – Polityka – Prawa Obywatelskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- Garlicki L., *Sądowa kontrola konstytucyjności ustaw w państwach współczesnych (Zagadnienia wybrane)*, „*Studia Prawnicze*” 1982, z. 3–4.
- Garlicki L., *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1987.
- Garlicki L., *Trybunał Konstytucyjny a wejście w życie nowej Konstytucji*, „*Państwo i Prawo*” 1997, z. 11–12.

- Garlicki L., *Trybunały konstytucyjne w Hiszpanii i Portugalii*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Prawo XXIV. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1985, z. 156, (*Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. Wacława Szyszkowskiego*).
- Garlicki L., Rybicki M., *Ustrój sądów w europejskich państwach socjalistycznych*, Warszawa 1976.
- Gebert S., *Czuwanie przez Radę Państwa nad zgodnością prawa z Konstytucją*, „Państwo i Prawo” 1980, z. 1.
- Góralski W.M., *Wykładnia ustaw w działalności Związkowego Trybunału Konstytucyjnego RFN*, Warszawa–Wrocław 1976.
- Górski G., *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych do 1930 roku*, Lublin 2006.
- Granat M., *Sądowa kontrola konstytucyjności prawa w państwach Europy Środkowej i Wschodniej (na tle niektórych zasad ustrojowych)*, Warszawa 2003.
- Grzybowski K., *Ustrój Polski współczesnej 1944–1948*, Kraków 1948.
- Grzybowski K., *Wymiar sprawiedliwości w świetle przepisów Konstytucji Kwietniowej*, „Głos Sądownictwa” 1939, nr 3.
- Grzybowski K., *Z praktyki konstytucyjnej państw burżuazyjnych. Sądowa kontrola konstytucyjności konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1952, z. 10.
- Gubiński A., *Trybunał Stanu*, „Państwo i Prawo” 1982, z. 5–6.
- Gumiński I., *Wyniki ankiety konstytucyjnej*, „Głos Sądownictwa” 1933, nr 11.
- Gwiżdż A., *O Trybunale Konstytucyjnym w Drugiej Rzeczypospolitej [w:] Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, Warszawa 1996.
- Gwiżdż A., *Trybunał Konstytucyjny*, „Państwo i Prawo” 1983, z. 12.
- Izdebski Z., *Rewizja pojęcia praworządności ludowej*, „Państwo i Prawo” 1957, z. 3.
- Izdebski Z., *Rewizja teorii podziału władz*, „Państwo i Prawo” 1957, z. 11.
- Izdebski Z., *Rola ustawy konstytucyjnej w procesie stosowania prawa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1957, z. 6.
- Jakuszewicz A., *Wykładnia konstytucji jako proces konkretyzacji*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014, nr 1, <https://doi.org/10.15804/ppk.2014.01.04>.
- Jankiewicz A., *Trybunał Konstytucyjny w konserwatywnym projekcie konstytucji z 1932 roku [w:] Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, Warszawa 1996.
- Jastrzębski R., *Konstytucyjność aktów ustawodawczych w judykaturze II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Sejmowy” 2010, nr 2.
- Jastrzębski R., *Lex zoll. Zarys prawno-ekonomiczno-historyczny*, Warszawa 2016.
- Jastrzębski R., *Wykładania historyczna we współczesnej judykaturze*, „Przegląd Sądowy” 2010, z. 1.
- Jastrzębski R., *Trybunał Kompetencyjny. Kolegium Kompetencyjne. Geneza. Działalność, Współczesność*, Warszawa 2014, <https://doi.org/10.14746/cph.2015.68.2.27>.
- Jastrzębski R., *Z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego (prawo połowu przyznane na podstawie regulacji uwłaszczeniowych z XIX wieku na obszarze dawnego Królestwa Kongresowego)*, *Glosa do postanowienia z 7 V 2008, SK 14/06*, „Państwo i Prawo” 2010, z. 1.

- Jaworski W.L., *Ankieta o Konstytucji z 17 marca 1921*, Kraków 1924.
- Jaworski W.L., *Konstytucja z dnia 17 marca 1921. Prawo polityczne od 2 października 1919 do 4 lipca 1921*, Kraków 1921.
- Jaworski W.L., *Projekt konstytucji*, Kraków 1928.
- Jonca K., *Ewolucja pojęcia „państwa prawnego” w niemieckiej doktrynie prawnej*, „Acta Universitatis Vratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 1976, t. VII.
- Kański L., *Sądownictwo konstytucyjne w Jugosławii i Czechosłowacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1971.
- Kelsen H., *Czysta teoria prawa (Metoda i pojęcia zasadnicze)*, Warszawa 1934.
- Kelsen H., *Czysta teoria prawa*, Warszawa 2014.
- Klajnerman I., *Nowy ustrój państwowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1947.
- Komarnicki W., *O Konstytucję Narodową. Stanowisko Stronnictwa Narodowego w sprawie rewizji konstytucji oraz tekst projektu rewizji złożonego przez Klub Narodowy w Komisji Konstytucyjnej Sejmu*, Warszawa 1930.
- Komarnicki W., *Polskie prawo polityczne (Geneza i system)*, Warszawa 2008 (reprint wydania z 1922 r.).
- Komarnicki W., *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Wilno 1937.
- Komarnicki W., *Ustrój państwowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1934.
- Komarnicki W., *Zarys ustroju państwowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1923.
- Konstytucja Królestwa Rumunii z dnia 27 lutego 1938 r. oraz Dekret królewski o mniejszościach z dnia 3 sierpnia 1938 r.*, Warszawa 1938.
- Kontrola konstytucyjności prawa*, Lublin 1987.
- Król M., *Zmiany i przekształcenia zwyczajowe konstytucyj*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1931.
- Krukowski S., *Geneza konstytucji z 17 marca 1921 r.*, Warszawa 1977.
- Kubas S., *Judicial review – geneza i rozwój [w:] Konstytucja i sądowe gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, Kraków 2004.
- Kubas S., *Sąd Konstytucyjny Węgier [w:] Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015.
- Kubiak A., *Francuska koncepcja kontroli konstytucyjności ustaw*, Gdańsk 1993.
- Kumaniecki K.W., *Nowa Konstytucja Polska*, Kraków 1935.
- Kustra-Rogatka A., *Kelsenowskie podstawy sądownictwa konstytucyjnego [w:] Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, Warszawa 2018.
- Krzemiński M., *Kontrola konstytucyjności celów i działalności partii politycznych w Polsce [w:] Konstytucja i sądowe gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, Kraków 2004.
- Laidler P., *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki: od prawa do polityki*, Kraków 2011.
- Lande J., *Norma a zjawisko prawne. Rozważania nad podstawami teorii prawa na tle krytyki systemu Kelsena [w:] Studia z filozofii prawa*, Warszawa 1959.
- Lewandowski B., *Recepcja czy oryginał? Początki sądowej kontroli konstytucyjności prawa w Czechosłowacji [w:] Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, t. II, Warszawa 2019.

- Liebeskind A., *Sądy i wymiar sprawiedliwości w nowej Konstytucji*, „Przegląd Sądowy” 1935, nr 8.
- Ludwikowska A.M., *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Toruń 2002.
- Machnikowska A., *Zasady Konstytucji marcowej a podstawy prawne polskiego wymiaru sprawiedliwości w latach 1944–1950*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2005, t. XIV.
- Malec D., *Elementy zasady państwa prawa w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, red. P. Sarnecki, Kraków 2006.
- Makowski J., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1924.
- Makowski J., *Materiały do projektu przyszłej konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1947, z. 11.
- Małajny R.M., *Doktryna podziału władzy „Ojców Konstytucji” USA*, Katowice 1985.
- Małajny R.M., *Trzy teorie podzielonej władzy*, Warszawa 2001.
- Małajny R.M., *Zasada jedności władzy państwowej w ustroju socjalistycznym – prolegomena*, „Studia Prawnicze” 1982, nr 3–4.
- Mażewski L., *Dyskusja na temat reformy ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1956–1957*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. LXII, z. 1.
- Mikuli P., *Rozwój rozproszonego modelu kontroli konstytucyjności prawa w Europie* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, t. II, Warszawa 2019.
- Mikuli P., *Sądowa kontrola konstytucyjności prawa w Kanadzie* [w:] *Ustroje, doktryny, instytucje polityczne. Księga jubileuszowa Profesora zw. dra hab. Mariana Grzybowskiego*, Kraków 2007.
- Mikuli P., *Zdekoncentrowana sądowa kontrola konstytucyjności prawa. Stany Zjednoczone i państwa europejskie*, Kraków 2007.
- Mogilnicki A., *Przepisy o sądownictwie w Konstytucji*, „Palestra” 1931, nr 6–7.
- von Mohl R., *Encyklopedia umiejętności politycznych*, Warszawa 2003.
- Muszalski E., *Ostatnia Konstytucja Austrii*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1935.
- Mycielski A., *Polskie prawo polityczne (Konstytucja z 17.III.1921 r.)*, Kraków 1947.
- Mycielski A., *Polskie prawo polityczne (na drodze ku nowej Konstytucji)*, Kraków 1948.
- Naleziński B., *Przedmiot skargi konstytucyjnej w Polsce – wybrane problemy na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego* [w:] *Konstytucja i sądowe gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, Kraków 2004.
- Niewiński K., *Wymiar sprawiedliwości w świetle obrad i postanowień IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR (14–20 lipca 1981 r.)*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2011, t. X.
- Nowacki J., *Praworządność. Wybrane problemy teoretyczne*, Warszawa 1977.
- Opalek K., *Spór o pojęcie praworządności*, „Państwo i Prawo” 1959, z. 10.
- Opalek K., Zakrzewski W., *Z zagadnień praworządności socjalistycznej*, Warszawa 1958.
- O praworządność i zdrowy ustrój państwowy. Zagadnienia zabezpieczenia konstytucyjności ustaw w polskiej myśli politycznej i prawniczej okresu międzywojennego*, Kraków 2006.
- Paszkućki A., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921. Tekst. Komentarz*, Lwów–Warszawa 1926.

- Paszczudzki A., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 roku. Tekst. Komentarz*, Lwów-Warszawa 1935.
- Peretiatkowicz A., *Kodeks polityczny. Konstytucja marcowa i ważniejsze ustawy polityczne uzupełnione statutem organizacji Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 1946.
- Peretiatkowicz A., *Kodeks polityczny. Konstytucja lutowa i ważniejsze ustawy polityczne uzupełnione statutem Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Poznań 1947.
- Peretiatkowicz A., *Reforma Konstytucji Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1928.
- Peretiatkowicz A., *Teoria prawa i państwa H. Kelsena*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1937.
- Pietrzak M., *Odpowiedzialność konstytucyjna w Polsce*, Warszawa 1992.
- Pietrzak M., *Państwo prawne w Konstytucji z 17 marca 1921 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1987, t. XXXIX, z. 2.
- Puchta R., *Kwestia kontroli konstytucyjności ustaw w praktyce ustrojowej oraz myśli prawniczej we Francji ostatniej dekady XVIII w.* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, Warszawa 2018.
- PZPR. *Zjazdy, posiedzenia plenarne Komitetu Centralnego. Władze naczelne i sekretarze komitetów wojewódzkich 1948–1982*, Warszawa 1983.
- Rajczyk R., *Sąd Konstytucyjny w Republice Słowackiej* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015.
- Rajczyk R., *Sądownictwo konstytucyjne. Wprowadzenie do problematyki* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015.
- Rajczyk R., *Trybunał Konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] *Sądownictwo konstytucyjne w państwach Grupy Wyszehradzkiej. Perspektywa politologiczno-prawna*, red. M. Barański, A. Czyż, R. Rajczyk, Katowice 2015.
- Rousseau D., *Sądownictwo konstytucyjne w Europie*, Warszawa 1999.
- Rosmarin S., *Uwagi o sądownictwie konstytucyjnym*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932.
- Rozmaryn S., *Konstytucja jako ustawa zasadnicza Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1967.
- Rozmaryn S., *Kontrola konstytucyjności ustaw*, „Państwo i Prawo” 1948, z. 11, z. 12.
- Rozmaryn S., *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1951.
- Rozmaryn S., *Uwagi o niektórych zagadnieniach ustaw konstytucyjnych z 4 i 19 lutego 1947 roku*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 3.
- Rozmaryn S., *W jakim zakresie obowiązuje dziś Konstytucja z 17 marca 1921 roku*, „Państwo i Prawo” 1948, z. 1.
- Sarnecki P., *Konstytucyjne podstawy funkcjonowania Naczelnego Sądu Administracyjnego*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1984.
- Sarnecki P., *Nowa ustawa o Trybunale Konstytucyjnym*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 1.
- Siemiński F., *Odpowiedzialność konstytucyjna osób pełniących najwyższe stanowiska państwowe w Polsce* [w:] *Wybrane problemy prawa konstytucyjnego*, Lublin 1985.

- Siemieński F., *Pozycja ustrojowa i właściwość Trybunału Konstytucyjnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 4.
- Siemieński F., *Problem kontroli konstytucyjności ustaw w państwie socjalistycznym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1972, z. 4.
- Siemieński F., *Trybunał Konstytucyjny (pozycja ustrojowa, właściwość, organizacja i postępowanie)* [w:] *Kontrola konstytucyjności prawa*, Lublin 1987.
- Skarga konstytucyjna*, red. J. Trzciniński, Warszawa 2000.
- Skrzydło W., *Podstawowe zasady ustroju politycznego* [w:] *Studia z zakresu konstytucjonalizmu socjalistycznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- Sobolewski M., *Koncepcja państwa prawnego (Rechtsstaat) w doktrynie niemieckiego liberalizmu epoki klasycznej (do 1866 r.)*, „Państwo i Prawo” 1980, z. 2.
- Sokolewicz W., *Konstytucja PRL po zmianach z 1976 r.*, Warszawa 1978.
- Sprawozdanie z działalności Komitetu Centralnego i z realizacji uchwał IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR*, Warszawa 1986.
- Starzewski M., *Konstytucja Republiki Czechosłowackiej*, Kraków 1926.
- Starzewski M., *Środki zabezpieczenia prawnego konstytucyjności ustaw*, Warszawa 2009 (reprint wydania z 1928 r.).
- Starzewski M., *Uwagi prawno-polityczne nad projektem Konstytucji wicemarszałka Cara*, Kraków 1934.
- Starzyński S., *Analiza Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 23 kwietnia 1935*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1936.
- Starzyński S., *Projekt reformy Konstytucji Polskiej*, prawdopodobnie Lwów 1928.
- Starzyński S., *Rozważania konstytucyjne*, „Głos Prawa” 1934, nr 4–5.
- Starzyński S., *Rozważania konstytucyjne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1931, z. 3.
- Starzyński S., *Ustawy, które nie obowiązują*, „Gazeta Warszawska” z 22 stycznia 1922 r. nr 22, z 23 stycznia 1922 r. nr 23.
- Stembrowicz J., *Czuwanie nad zgodnością prawa z Konstytucją*, „Palestra” 1979, nr 2.
- Stembrowicz J., *Rada konstytucyjna a parlament w V Republice*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1962, nr 1.
- Stembrowicz J., *Trybunał Konstytucyjny – oczekiwania i możliwości*, „Więź” 1985, nr 1–2–3.
- Suchocka H., *Konstytucyjne gwarancje praworządności w europejskich państwach socjalistycznych*, Poznań 1979.
- Sulikowski A., *Współczesny paradygmat sądownictwa konstytucyjnego wobec kryzysu nowoczesności*, Wrocław 2008.
- Sypniewski T., *Rada Państwa w systemie organów władzy państwowej Polski Ludowej (1947–1989)*, Toruń 2010.
- Szmulik B., *Sądownictwo konstytucyjne. Ochrona konstytucyjności prawa w Polsce*, Lublin 2001.
- Szmulik B., *Skarga konstytucyjna. Polski model na tle porównawczym*, Warszawa 2006.
- Szmyt A., *Właściwość Trybunału Konstytucyjnego*, „Nowe Prawo” 1986, nr 2.
- Szymanek J., *Emmanuel-Joseph Sieyès, O sędzię konstytucyjnym: tezy projektu ustawy przedstawione przez Emmanuela-Josepha Sieyèsa podczas obrad Konwencji w dniu*

- 18 *Thermidora roku III (wstęp i tłumaczenie)*, „Studia Prawnicze Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2016, nr 2, <https://doi.org/10.31743/sp.5046>.
- Szymanek J., *Kompetencje Prezydenta RP wynikające z art. 54 ustawy konstytucyjnej z dnia 23 kwietnia 1935 roku*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 1.
- Szymanek J., *Ustawa o Trybunale Konstytucyjnym z 1997 r. Geneza i ewolucja przepisów*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 5.
- Szyszkowski W., *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych (Studium prawa konstytucyjnego)*, Warszawa 1969.
- Świtalski K., *Ich rewizja Konstytucji. Odczyt wygłoszony w Krakowie w dniu 26-go stycznia 1930 roku*, Warszawa 1930.
- Trąpczyński W., *Stosunek sądów do ustaw sprzecznych z Konstytucją*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925.
- Trybunał Stanu w PRL*, praca zbiorowa pod red. Z. Świdy-Łągiewskiej, Warszawa 1983.
- Tuleja P., *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy)*, Kraków 2003.
- Ujazdowski K.M., *Kontrola konstytucyjności ustaw we Francji – aspekty doktrynalne [w:] Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, Warszawa 2018.
- Utrwalamy zdobycze październikowego przełomu. Manifest wyborczy FJN, 14 XII 1956*, „Trybuna Ludu” z 15 grudnia 1956 r.
- Wasilewski A., *Władza sądownicza w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Państwo i Prawo” 1998, z. 7.
- Witkowski Z., *Rada Państwa jako organ czuwający nad zgodnością prawa z Konstytucją*, „Państwo i Prawo” 1977, z. 7.
- Wojtyczek K., *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2013.
- Wróblewski A.N., *Kontrola konstytucyjności prawa w państwach socjalistycznych*, „Państwo i Prawo” 1978, z. 10.
- Wróblewski J., *Krytyka normatywistycznej teorii prawa i państwa Hansa Kelsena*, Warszawa 1955.
- Wróblewski S., *Sądownictwo [w:] Nasza Konstytucja. Cykl odczytów urządzonych staraniem Dyrekcji Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie od 12–25 maja 1921 r.*, Kraków 1922.
- Wyrzykowski M., *Sądowa kontrola decyzji administracyjnych w państwie socjalistycznym*, Warszawa 1978.
- Wyrzykowski M., *Sądownictwo administracyjne w PRL*, Warszawa 1983.
- Zahorski H., *Zasada badania konstytucyjności ustaw przez sądownictwo a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1931.
- Zakrzewska J., *Kontrola konstytucyjności ustaw (we współczesnym państwie burżuazyjnym)*, Warszawa 1964.
- Zakrzewska J., *Kontrola konstytucyjności ustaw w powojennej Francji*, „Państwo i Prawo” 1961, z. 12.
- Zakrzewska J., *Trybunał Konstytucyjny a zabezpieczenie zgodności ustaw z konstytucją we Włoszech*, „Państwo i Prawo” 1963, z. 11.

- Zakrzewska J., Sobolewski M., *Instytucja kontroli konstytucyjności ustaw w współczesnych państwach Europy Zachodniej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1965, z. 1.
- Zamkowski W., *Jedność i podział władzy w Polsce Ludowej*, Warszawa–Wrocław 1961.
- Zamkowski W., *Monteskiuszowska koncepcja podziału a socjalistyczna zasada jedności władzy państwowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta” 1958, seria A, nr 15.
- Zbiór materiałów dotyczących zmian i uzupełnień Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1929, nr 2, 3.
- Zimmermann M., *Kontrola konstytucyjności ustaw a Konstytucja Kwietniowa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1936, z. 4.
- Ziński T., *Domniemanie konstytucyjności ustaw w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 2016.
- Zwierzchowski E., *Europejskie trybunały konstytucyjne. Zarys rozwiązań konstytucyjnych*, Katowice 1989.
- Zwierzchowski E., *Kontrola konstytucyjności aktów ustawodawczych*, Katowice 1982.
- Zwierzchowski E., *Sądownictwo konstytucyjne*, Białystok 1994.